

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI

1. Οἱ κοινωνικοὶ παράγοντες τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Τὸ ἀνθρώπινο ὄν εἶναι βυθισμένο ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέσα σ' ἓνα κοινωνικὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖον δρᾷ ἐπάνω του κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον πού δρᾷ καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον. Περισσότερο ἀκόμη, κατὰ κάποιαν ἔννοιαν, ἀπὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἡ κοινωνία μεταμορφώνει τὸ ἄτομον καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τῆς δομῆς του, γιατί ἔχει μόνον τὸ ἀναγκάζει ν' ἀναγνωρίζῃ τὰ γεγονότα, ἀλλὰ τοῦ προμηθεύει κι ἓνα ἐντελῶς οἰκοδομημένο σύστημα σημείων, τὰ ὁποῖα τροποποιοῦν τὴ σκέψιν, τοῦ προτείνει νέες ἀξίες καὶ τοῦ ἐπιβάλλει μιὰ ἀπροσδιόριστη συνέχεια ὑποχρεώσεων. Συνεπῶς, εἶναι καταφανέστατον ὅτι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ μεταμορφώνει τὴ νοημοσύνη διὰ τοῦ τριπλοῦ ἐνδιαμέσου τοῦ λεκτικοῦ (σημεῖα) τοῦ περιεχομένου τῶν ἀνταλλαγῶν (διανοητικὲς ἀξίες) καὶ τῶν ἐπιβαλλομένων στὴ σκέψιν κανόνων (λογικοὶ ἢ προ-λογικοὶ συλλογικοὶ κανόνες).

Εἶναι, βεβαίως, ἀναγκαῖον στὴν κοινωνιολογίαν ν' ἀντιμετωπίζῃ τὴν κοινωνίαν ὡς ἓνα ἑνιαῖον ὅλον, ἀκόμη κι ἂν τοῦτο τὸ ὅλον, πολὺ διάφορον ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν ἀτόμων, δὲν εἶναι παρὰ τὸ σύνολον τῶν σχέσεων, ἢ τῶν ἀλληλεπιδράσεων μεταξὺ τούτων τῶν ἀτόμων. Κάθε σχέση μεταξὺ ἀτόμων (μετὰ τὰ δύο) τὰ τροποποιεῖ πράγματι, καὶ συνεπῶς συνιστᾷ ἤδη μιάν ὁλότητα, κατὰ τέτοιον τρόπον ὥστε ἡ σχηματιζομένη ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς κοινωνίας ὁλότης, εἶναι λιγώτερον ἓνα πρᾶγμα, ἓνα ὄν, ἢ μία αἰτία, παρὰ ἓνα σύστημα σχέσεων. Ἄλλ' αὐτὲς οἱ σχέσεις εἶναι ἐξαιρετικῶς πολυάριθμες καὶ σύνθετες, ἐπειδὴ συνιστοῦν ἓνα συνεχὲς νῆμα μέσα στὴν ἱστορίαν, διὰ τῆς δράσεως τῶν γενεῶν, τῆς μιᾶς ἐπὶ τῆς ἄλλης, ὅσο κι ἓνα συγχρονικὸν σύστημα ἰσορροπίας σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ἱστορίας. Συνεπῶς, εἶναι νόμιμον νὰ υιοθετήσωμε ἓνα στατιστικὸν λεκτικὸν καὶ νὰ μιλάμε γιὰ «τὴν κοινωνίαν» ὡς ἓνα συναφὲς ὅλον (κατὰ τὸν τρόπον πού μία Μορφή [Gestalt] εἶναι ἡ συνισταμένη ἐνὸς στατιστικοῦ συστήματος σχέσεων). Μόνον, ὅτι εἶναι οὐσιώδες νὰ θυμηθοῦμε τὸν στατιστικὸν χαρακτήρα τῶν ἐκφράσεων τοῦ κοινωνιολογικοῦ λεκτικοῦ, γιατί, ἂν τὸν ξεχάσωμε, θὰ δίνωμε στίς λέξεις μυθολογικὴν σημασίαν. Στὴν κοινωνιολογίαν τῆς σκέψεως μπορεῖ κανεὶς νὰ διερωτηθῇ ἂν δὲν ὑπάρχει πλεονέκτημα στὸ ν' ἀντικαταστήσῃ ἤδη τὸ ἐν χρήσει ὁλικὸν λεκτικὸν διὰ τῆς μνείας τῶν τύπων τῶν ἐν λόγῳ σχέσεων (τύπων, ἐννοεῖται, ἐξ ἴσου στατιστικῶν).

Όταν, αντιθέτως, πρόκειται για ψυχολογία, όταν, δηλαδή, αυτό που μᾶς ἀφορᾶ εἶναι τὸ τροποποιημένο ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις ἄτομο κι ὄχι πιά τὸ σύνολον ἢ τὰ σύνολα σχέσεων σὰν τέτοια, καθίσταται ἐξ ὀλοκλήρου παράνομο νὰ συγκατατεθούμε γιὰ τὴ χρήση πάρα πολὺ γενικῶν στατιστικῶν ὄρων. Ἡ «ἀδράση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς» εἶναι μιὰ ἔννοια ἀκριβῶς τόσο ἀόριστη ὅσο θὰ ἦταν ἡ ἔννοια τῆς «ἀδράσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος» ἀν ἀπέφυγε κανεὶς νὰ τὴν ἀναλύσῃ λεπτομερῶς. Ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ὡς τὴν ἐνήλικη ζωὴ, τὸ ἀνθρώπινο ὄν εἶναι ἀντικείμενον κοινωνικῶν πιέσεων, εἴμεθα σύμφωνοι, ἀλλ' αὐτὲς οἱ πιέσεις εἶναι ἄκρως διάφοροι τύποι καὶ ἀσχοῦνται κατὰ κάποιαν ὀρισμένη τάξιν ἀναπτύξεως. Ὅπως τὸ φυσικὸ περιβάλλον δὲν ἐπιβάλλεται μονομιᾶς, οὔτε σωρηδὸν στὴν ἐν ἐξελίξει νοημοσύνη, ἀλλ' ὅτι μπορεῖ κανεὶς ν' ἀκολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα τὶς ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν ἐμπειρία προσκτήσεις, καὶ προπαντὸς τοὺς, πολὺ διαφορετικοὺς ἀναλόγως τῆς βαθμίδας, τρόπους ἀφομοιώσεως καὶ συμμορφισμοῦ, οἱ ὅποιοι κανονίζουν τοῦτες τὶς προσκτήσεις, ἔτσι καὶ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον δίνει τόπον σὲ ἀλληλεπιδράσεις, μεταξὺ τοῦ ἐν ἀναπτύξει ἀτόμου καὶ τοῦ περιβάλλοντός του, οἱ ὅποιες εἶναι ἄκρως διαφορετικὲς ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ τῶν ὁποίων ἡ διαδοχὴ ὑπακούει σὲ νόμους. Αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς τύπους ἀλληλεπιδράσεως καὶ αὐτοὺς τοὺς νόμους διαδοχῆς ὀφείλει ὁ ψυχολόγος νὰ ἐγκαταστήσῃ μὲ φροντίδα, ἐπὶ ποινῇ ἀπλοποιήσεως τοῦ καθήκοντος μέχρι καὶ τῆς παραιτήσεως ὑπὲρ τῶν τύπων ἀλληλεπιδράσεως καὶ τῶν νόμων διαδοχῆς τῆς κοινωνιολογίας. Δὲν ὑφίσταται, λοιπόν, κανένας λόγος ἀνταγωνισμῶν μεταξὺ τούτης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ψυχολογίας, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ ἀναγνωρίζε κανεὶς πόσο ἡ δομὴ τοῦ ἀτόμου τροποποιεῖται ἀπὸ τοῦτες τὶς ἀλληλεπιδράσεις: καὶ ἡ μία καθὼς καὶ ἡ ἄλλη τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν ἔχουν, συνεπῶς, νὰ κερδίσουν τὸ πᾶν σὲ μιὰ μελέτη ἢ ὅποια ξεπερνάει τὴν ὀλικὴν ἀνάλυσιν, γιὰ νὰ μπῆ στὸ δρόμον τῆς ἀναλύσεως τῶν σχέσεων.

2. Ἡ κοινωνικοποίηση τῆς ἀτομικῆς νοημοσύνης.

Ἀναλόγως τῆς βαθμίδας ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου, οἱ ἀνταλλαγῆς ποὺ τὸ ἄτομο διατηρεῖ μὲ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον εἶναι πολὺ διαφορετικῆς φύσεως, καὶ κατὰ συνέπειαν τροποποιοῦν μὲ τὴ σειρά τους τὴν ἀτομικὴ πνευματικὴ δομὴ κατὰ τρόπον ἐξ ἴσου διαφορετικόν.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς αἰσθητικο-κινητικῆς περιόδου τὸ βρέφος εἶναι, φυσικά, τὸ ἀντικείμενον πολλαπλῶν κοινωνικῶν ἐπιδράσεων: τοῦ ἀπρονέμου τὶς μεγαλύτερες εὐχαριστήσεις ἀπ' ὅσες γνωρίζει ἢ νεαρά του ἐμπειρία—ἀπὸ τὴν τροφή ὡς τὴ θερμὴ τῆς στοργῆς τοῦ περιβάλλοντος—, τὸ περιτριγυρίζουν, τοῦ χαμογελοῦν, τὸ διασκεδάζουν, τὸ ἡρεμοῦν τοῦ ἐντυπώνουν ἐθισμοὺς καὶ

ρυθμίσεις συνδεδεμένες προς σήματα και λόγια, τοῦ ἀπαγορεύουν ἤδη ὠρισμένες διαγωγές, τὸ μαλώνουν. Μὲ λίγα λόγια, βλεπόμενο ἐκ τῶν ἔξω, τὸ βρέφος εὐρίσκεται στὸ κέντρο ἐνὸς πλήθους σχέσεων, οἱ ὁποῖες ἀναγγέλλουν τὰ σημεῖα, τὶς ἀξίες και τοὺς κανόνες τῆς μετέπειτα κοινωνικῆς ζωῆς. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτοῦ τούτου τοῦ παιδιοῦ, τὸ κοινωνικὸ και τὸ φυσικὸ περιβάλλον παραμένουν ἀκόμη οὐσιαστικῶς ἀδιαφοροποίητα, τοῦλάχιστο ὡς τὸ πέμπτο ἀπὸ τὰ στάδια ποὺ διακρίναμε κατὰ τὴν αἰσθητικο-κινητικὴ νοημοσύνη (κεφ. IV). Τὰ σημεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦμε ἐναντί του δὲν εἶναι, γιὰ τὸ παιδί, παρὰ ἐνδείξεις, ἢ σήματα. Οἱ κανόνες, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλομε δὲν εἶναι ἀκόμη ὑποχρεώσεις συνειδήσεως και συγγέονται -ὡς πρὸς τὸ παιδί- με τὶς ρυθμίσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν ἔθισμό. Ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, αὐτὰ εἶναι πίνακες ἀνάλογοι πρὸς τοὺς πίνακες ποὺ συνιστοῦν τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' εἰδικῶς ἐνεργοί, ἀπρόοπτοι και πηγὲς ἐντονωτέρων συναισθημάτων. Τὸ βρέφος δρᾷ ἐπὶ τῶν προσώπων ὅπως κι ἐπὶ τῶν πραγμάτων, με ἀποτελεσματικὲς χειρονομίες, κἀνοντάς τα νὰ συνεχίζον τὶς ἐνδιαφέρουσες δράσεις, και με διάφορες κραυγές, ἀλλ' ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη καμμία ἀνταλλαγὴ σκέψεως, ἐπειδὴ τὸ παιδί τούτης τῆς βαθμίδας ἀγνοεῖ τὴ σκέψη, και, συνεπῶς, οὔτε και ἐκ μέρους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ περιβάλλοντος ὑπάρχει καμμία βαθειὰ τροποποίησι τῶν διανοητικῶν δομῶν¹.

Μὲ τὴν πρόσκτηση, ἀντιθέτως, τοῦ λεκτικοῦ, δηλαδὴ με τὴν ἐμφάνισι τῆς συμβολικῆς και τῆς ἐνορατικῆς περιόδου, νέες κοινωνικὲς σχέσεις ἐμφανίζονται, οἱ ὁποῖες πλουτίζουν και μεταμορφώνουν τὴ σκέψη τοῦ ἀτόμου. Ἄλλ' ὡς πρὸς αὐτό, πρέπει νὰ διακρίνωμε τρία ζητήματα.

Ἐν πρώτοις, τὸ σύστημα τῶν συλλογικῶν σημείων δὲν δημιουργεῖ τὴ συμβολικὴ λειτουργία ἀλλὰ τὴν ἀναπτύσσει φυσικῶς και σὲ ἀναλογίες ποὺ θ' ἀγνοῦσε κι' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο. Ἐν τούτοις τὸ σημεῖο σὰν τέτοιο, συμβατικὸ («αὐθαίρετο») κι ἐντελῶς οἰκοδομημένο, δὲν ἐπαρκεῖ ὡς μέσον ἐκφράσεως στὴ σκέψη τοῦ παιδιοῦ: τὸ παιδί δὲν συγκατατίθεται νὰ μιλήσῃ, πρέπει νὰ «παίξῃ» ἐκεῖνο ποὺ σκέπτεται, νὰ συμβολίσῃ τὶς ἰδέες του διὰ μέσου χειρονομιῶν, ἢ ἀντικειμένων, νὰ παραστήσῃ τὰ πράγματα διὰ μιμήσεως, ἰχνογραφήματος και κατασκευῆς. Μὲ λίγα λόγια, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐκφράσεως, τὸ παιδί παραμένει στὴν ἐναρξὴ μιᾶς ἐνδιάμεσης καταστάσεως μεταξὺ τῆς μεταχειρίσεως τοῦ συλλογικοῦ σημείου και τῆς μεταχειρίσεως τοῦ ἀτομικοῦ συμβόλου· και τὰ δύο εἶναι, ἄλλωστε, πάντοτε ἀναγκαῖα, ἀλλὰ τὸ δεύτερο εἶναι περισσότερο ἀναγκαῖο στοὺς μικροὺς παρὰ στὸν ἐνήλικο.

Δεύτερον· τὸ λεκτικὸ μεταβιβάζει στὸ ἄτομο ἕνα ἐντελῶς προετοιμασ-

1. Ἀπὸ συναισθηματικῆς ἀπόψεως, μόνον στὴν βαθμίδα τῆς οἰκοδομήσεως τῆς ἐνόιας ἀντικειμένου ὑπάρχει προβολὴ τῆς συναισθηματικότητος ἐπὶ τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἐνοοῦνται τότε ὡς κέντρα ἀνεξαρτήτων δράσεων.

μένο σύστημα έννοιων, ταξινομήσεων, σχέσεων, με λίγα λόγια είναι ανεξάντλητο δυνητικό έννοιων, οί όποιες άνοιχοδομούνται σε κάθε άτομο επί του πολυαιωνίου προτύπου, τó όποιο έχει ήδη διαπλάσσει τις προηγούμενες γενές. 'Αλλ' είναι αυτόνοήτο ότι σε τούτη τή συλλογή, τó παιδί άρχίζει νά έντυπώνη μόνον έκείνο πού του ταιριάζει, άγνοώντας κατά ύπέροχον τρόπο κάθε τι πού ξεπερνάει τήν πνευματική του βαθμίδα. Κι επίσης αυτό πού έντυπώνει, άφομοιώνεται ανάλογα με τήν διανοητικήν του δομή: μιá λέξη προοριζομένη για φορεύς μιās γενικής έννοιας δέν γεννάει, έν πρώτοις, παρά μιá προ-έννοια, ήμι-ατομικήν και ήμι-κοινωνική (ή λέξη «πουλί» θά επικαλεσθῆ τó γνωστό καναρίνι, κλπ.).

Τρίτον· άπομένουν οί σχέσεις πού τó παιδί διατηρεῖ με τó περιβάλλον του, συνεπώς οί «συγχρονικές» σχέσεις, έν αντιθέσει πρós τις «διαχρονικές» λειτουργίες, τών όποιων τó παιδί ύφίσταται τήν επίδρασι προσκτώντας τó λεκτικό και τούς τρόπους του σκέπτεσθαι πού είναι προσδεδεμένοι στο λεκτικό. Τοῦτες, λοιπόν, οί συγχρονικές σχέσεις είναι κατ' άρχήν τó ουσιῶδες: συζητώντας με τούς πλησίον του, τó παιδί θά βλέπη σε κάθε στιγμή τις σκέψεις του νά επιδοκιμάζωνται ἢ ν' άντικρούωνται και θ' ανακαλύψη έναν άπέραντο κόσμον έξωτερικῶν, πρós αυτό, σκέψεων, οί όποιες θά τó διδάξουν, ἢ θά τó έντυπωσιάσουν κατά διαφόρους τρόπους. 'Από τῆς άπόψεως τῆς νοημοσύνης (ή μόνη πού μās άφορά έδῶ) τó παιδί θά όδηγηθῆ σε μιάν όλο και πιό έντεταμένην άνταλλαγή διανοητικῶν αξιῶν και θά ύποτάσσεται σ' έναν, όλο και πιό μεγάλον αριθμό ύποχρεωτικῶν άληθειῶν (έντελῶς έτοιμῶν ιδεῶν ἢ κανόνων κυρίως εἰπεῖν συλλογισμοῦ).

Μόνον, ότι, κι έδῶ έξ ίσου, δέν πρέπει νά υπερβάλλωμε, οὔτε νά συχέωμε τις ικανότητες άφομοιώσεως, πού χαρακτηρίζουν τήν ένορατική σκέψη, μ' έκείνο πού τοῦτες οί ικανότητες άφομοιώσεως θά καταστοῦν στήν άντιστρέψιμη και συγκροτουμένη σε σύνολα βαθμίδα. Πράγματι, είδαμε ότι, όσον άφορά τήν προσαρμογή τῆς σκέψεως στο φυσικό περιβάλλον, ἢ ένορατική σκέψη, κυριαρχοῦσα ός τó τέλος τῆς μικρῆς παιδικῆς ἡλικίας (7 έτῶν) χαρακτηρίζεται από μιá μη-ίσορροπία, ἢ όποία δέν έχει άκόμη περιορισθῆ, μεταξὺ τῆς άφομοιώσεως και του συμμορφισμοῦ. Μιá ένορατική σχέση προέρχεται πάντοτε από μιá «συγκέντρωση» τῆς σκέψεως έν συναρτίσει πρós τήν προσωπικήν δραστηριότητα, έν αντιθέσει πρós τή «συναγωγή» όλων τών έν λόγω σχέσεων: έτσι ἢ ίσοδυναμία μεταξὺ δύο σειρῶν άντικειμένων δέν γίνεται άποδεκτή παρά μόνον σχετικῶς πρós τή δράση του νά τις κάμωμε ν' άντιστοιχῆσουν, και χάνεται μόλις τούτη ἢ δράση άντικατασταθῆ διά μιās άλλης. Συνεπώς, ἢ ένορατική σκέψη μαρτυρεῖ πάντοτε ένα παραποιητικόν έγωκεντρισμό, και ἢ σχέση πού άποδέχεται τó παιδί είναι σχετική με τή

δράση του, κι όχι αποκεντρωμένη σ' ένα αντικειμενικό σύστημα¹. 'Αμοιβαίως, κι εκ του γεγονότος ότι ή ένορατική σκέψη είναι σε κάθε στιγμή «συγκεντρωμένη» επί μιᾶς δοθείσης σχέσεως, είναι φαινομενιστική κι από την πραγματικότητα δέν επιτυγχάνει παρά μόνο την αντίληπτική της επίφαση: συνεπώς, ή ένορατική σχέση εύρίσκεται στην διάθεση τῶν υποβολῶν τῆς άμέσου έμπειρίας, την όποία, αντί να διορθώνη, αντιγράφει και μιμείται. 'Η αντίδραση, λοιπόν, τῆς νοημοσύνης τούτης τῆς βαθμίδας πρὸς τὸ κοινωνικό περιβάλλον είναι ακριβῶς παράλληλη με την αντίδρασή της πρὸς τὸ φυσικό περιβάλλον, πράγμα πού είναι, άλλωστε, αὐτονόητο, έπειδή τὰ δύο εἶδη έμπειριῶν είναι άδιαχώριστα μέσα στην πραγματικότητα.

'Αφ' ενός, όσο κι άν εξαρτᾶται από τις διανοητικές επιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, τὸ μικρὸ παιδί τις άφομοιώνει κατά τὸν τρόπο του. Τίς άνάγει στην άποψη του και συνεπώς τις παραποιεῖ χωρίς να τὸ ξαίρη, εκ μόνου τοῦ γεγονότος ότι δέν διακρίνει άκόμη τούτη την άποψη από την άποψη τῶν άλλων, έπειδή δέν υπάρχει συντονισμός ή «συναγωγή» αὐτῶν καθαυτῶν τῶν άπόψεων. Τὸ μικρὸ παιδί είναι έγωκεντρικό έπειδή δέν έχει συνείδηση τῆς υποκειμενικότητός του, τόσο στο κοινωνικό όσο και στο φυσικό πεδίο. Παραδείγματα: τὸ παιδί θά ξαίρη να δείξη τὸ δεξί του χέρι, αλλά θά κάμη σύγχυση τῶν σχέσεων όταν τοποθετήσωμε άπέναντί του τὸν συμπαίκτη του, έπειδή δέν μπορεί να τοποθετηθῆ, κοινωνικῶς όπως και γεωμετρικῶς, στην άλλη άποψη. 'Επίσης, έχομε διαπιστώσει πῶς, κατά τὰ προβλήματα τῆς προοπτικῆς, τὸ παιδί άποδίδει, κατ' αρχήν, στους άλλους τὸ προσωπικό του δράμα τῶν πραγμάτων. Κατά τις έρωτήσεις χρόνου συμβαίνει επίσης, ένας μικρὸς πού όμολογεῖ ότι ό πατέρας του είναι πολύ πιο γέρος άπ' αὐτόν, να τὸν πιστεύη γεννημένον «μετά» άπ' αὐτόν, έπειδή δέν μπορεί «ν' ανακαλέση στη μνήμη του» εκείνο πού έκανε προηγουμένως! Με λίγα λόγια, ή ένορατική συγκέντρωση, αντίτιθεμένη στην αντιστρέψιμη και έσωτερικευομένη στη σκέψη άποκέντρωση, διπλασιάζεται από ένα μη συνειδητό και όλο και περισσότερο συστηματικό πρωτεῖον τῆς προσωπικῆς άπόψεως. Τούτος ό διανοητικός έγωκεντρισμός δέν είναι, και στις δύο περιπτώσεις, τίποτε περισσότερο από μιᾶ έλλειψη συντονισμού, από μιᾶ άπουσία «συναγωγῆς» τῶν σχέσεων με τ' άλλα άτομα όπως και με τὰ πράγματα. Τίποτε, λοιπόν, τὸ φυσικώτερο άπ' αὐτό: τὰ πρωτεῖα τῆς προσωπικῆς άπόψεως, όπως και, ή εν συναρτήσει πρὸς την προσωπική δράση, ένορατική συγκέντρωση, δέν είναι παρά ή έκφραση μιᾶς αρχικῆς άδιαφοροποιήσεως, μιᾶς παραποιητικῆς άφομοιώσεως, έπειδή καθορίζεται από την μόνη δυνατή, κατά την έναρξη, άποψη. Μιᾶ τέ-

1. 'Ο Wallon, ό όποῖος έχει κριτικᾶρει την έννοια τοῦ έγωκεντρισμοῦ, διατηρεῖ εν τούτοις τὸν όρο, τὸν όποῖο έχει έκφράσει ώραία, λέγοντας ότι τὸ μικρὸ παιδί σκέπτεται με την εύτική κι όχι με την όριστική

τοια άδιαφοροποίηση είναι πράγματι, αυτόνοστη, έπειδη ή διάκριση τών άπόψεων και ό συντονισμός των προϋποθέτει δλόκληρην έργασία τής νοημοσύνης.

'Αλλ' έκ του γεγονότος ότι ό άρχικός έγωκεντρισμός προέρχεται από μιάν άπλή άδιαφοροποίηση μεταξύ του «έγώ» και του «άλλος», τό παιδί εύρίσκεται έκτεθειμένο άκριβώς κατά την διάρκεια τής ίδιας περιόδου, σ' όλες τις ύποβολές και σ' όλους τους καταναγκασμούς του περιβάλλοντος, στους όποιους θά συμμορφωθή χωρίς κριτική, έπειδη άκριβώς δέν έχει συνείδηση του προσωπικού χαρακτήρος τής άπόψεώς του (συμβαίνει συχνά στους μικρούς νά μήν έχουν συνείδηση ότι μιμουñται, πιστεύοντας ότι αυτοί έχουν βρή πρώτοι τό πρότυπον, όπως έπίσης τους συμβαίνει ν' άποδίδουν στους άλλους τις προσωπικές των ιδέες). Γι' αυτόν άκριβώς τό λόγο τό άπόγειον τής πίεσεως τών παραδειγμάτων και γνωμών του περιβάλλοντος, και ή άνάμειξη τής άφομοιώσεως στο έγώ και του συμμορφισμού στα περιβάλλοντα πρότυπα, είναι έπίσης έξηγήσιμη όσο και ή άνάμειξη του έγωκεντρισμού και του φαινομενισμού, που χαρακτηρίζουν την άρχικήν ένόραση τών φυσικών σχέσεων.

Μόνον, ότι είναι αυτόνοστην ότι ύπ' αυτές τις προϋποθέσεις (οί όποιες, συνεπώς, έπαναφέρουν στην άπουσία «συναγωγής») οί καταναγκασμοί του περιβάλλοντος δέν θά έπαρκοῦσαν για νά γεννήσουν μιá λογική είς τό πνεῦμα του παιδιού, άκόμη κι αν οί αλήθειες που αυτοί οί καταναγκασμοί έπιβάλλουν είναι, στο περιεχόμενό τους, όρθολογιστικοί: τό νά έπαναλαμβάνωμε όρθές ιδέες, άκόμη και πιστεύοντας ότι αυτές άπορρέουν από μās τους ίδιους, δέν θά πη ότι συλλογιζόμεθα όρθώς. 'Αντιθέτως, για νά μάθωμε στους άλλους νά συλλογιζώνται λογικώς, είναι άπαραίτητο νά έγκατασταθούñ μεταξύ εκείνων και ήμῶν, εκείνες οί ταυτόχρονες σχέσεις διαφοροποίησης και άμοιβαιότητας, οί όποιες χαρακτηρίζουν τον συντονισμό τών άπόψεων.

Με λίγα λόγια, στις μη-άντιστρέψιμες βαθμίδες τής σκέψεως, οί όποιες έκτείνονται από τής περιόδου τής έμφανίσεως του λεκτικού ως τά 7-8 έτη περίπου, οί δομές που χαρακτηρίζουν την γεννωμένη σκέψη άποκλείουν τή μόρφωση τών κοινωνικών σχέσεων συνεργασίας, τών μόνων δηλαδή που θά έπέσυραν τή σύσταση μιās λογικής: ταλαντευόμενο μεταξύ του παραποιητικού έγωκεντρισμού και τής παθητικής άποδοχής τών διανοητικών καταναγκασμών, τό παιδί δέν είναι, συνεπώς, άκόμη τό άντικείμενον μιās κοινωνικοποίησης τής νοημοσύνης, ή όποία θά μπορούσε νά τής τροποποιήση βαθιά τό μηχανισμό.

Τό πρόβλημα τών σχετικών ρόλων τής κοινωνικής ανταλλαγής και τών άτομικών δομών κατά την άνάπτυξη τής σκέψεως, τίθεται, αντιθέτως, με δλη την δξύτητά του στις βαθμίδες τής οίκοδομήσεως τών συναγωγών τών συγκεκριμένων άντιστρέψιμων πράξεων τής σκέψεως, και κατόπι τών τυπικών

προπαντός. Ἡ ἀληθινὴ λογικὴ, ἡ ὁποία συνιστᾶται κατὰ τὴν διάρκεια τούτων τῶν δύο περιόδων, συνοδεύεται, πράγματι, ἀπὸ δύο εἶδη κοινωνικῶν χαρακτήρων, τοὺς ὁποίους πρόκειται ἀκριβῶς νὰ καθορίσωμε ἀν πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῶν συναγωγῶν, ἢ εἶναι ἡ αἰτία των. Ἀφ' ἑνός, ὅσον οἱ ἐνοράσεις ἀρθροῦνται καὶ καταλήγουν σὲ σύνολα ἀντιστρέψιμα καὶ ἐσωτερικευόμενα στὴ σκέψη, τὸ παιδί καθίσταται ἔλο καὶ περισσότερο ἱκανὸ στὴ συνεργασία, ἡ ὁποία εἶναι κοινωνικὴ σχέση, διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν καταναγκασμὸ σὲ τοῦτο: αὐτὸ ἔτι προϋποθέτει μιὰν ἀμοιβαιότητα μεταξὺ ἀτόμων, τὰ ὁποία γνωρίζουν νὰ διαφοροποιοῦν τὶς ἀπόψεις των. Στὴν διαδοχικὴ σειρὰ τῆς νοημοσύνης, ἡ συνεργασία εἶναι ἡ διεξαγομένη ἀντικειμενικῶς συζήτηση (ἐξ οὗ ἡ ἐσωτερικευμένη συζήτηση, πού εἶναι ἡ ἐλεύθερη σκέψη, ἡ ἐπιλογισμὸς), ἡ συνεργασία κατὰ τὴν ἐργασία, ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἰδεῶν, ὁ ἀμοιβαῖος ἔλεγχος (πηγὴ τῆς ἀνάγκης ἐπαληθεύσεως καὶ ἀποδείξεως), κλπ. Συνεπῶς, εἶναι σαφές ὅτι ἡ συνεργασία εὐρίσκεται στὸ σημεῖον ἀφετηρίας μιᾶς σειρᾶς σπουδαίων διαγωγῶν γιὰ τὴν σύσταση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς λογικῆς. Ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ἡ ὁποία εἶναι ἡ δική μας σὲ τοῦτο τὸ θέμα, ἡ λογικὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ δὲν συνίσταται, ἀποκλειστικῶς, σ' ἕνα σύστημα ἐλευθέρων ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς σκέψεως: ἡ λογικὴ μεταφράζεται ἀπὸ ἕνα σύνολο καταστάσεων συνειδήσεως, διανοητικῶν συναισθημάτων καὶ διαγωγῶν, ὅλα χαρακτηριζόμενα ἀπὸ ὠρισμένες ὑποχρεώσεις, στίς ὁποῖες εἶναι δύσκολο νὰ διαμφισβητήσωμε ἕνα κοινωνικὸ χαρακτήρα, εἴτε πρωτογενῆ, εἴτε παράγωγον. Ἀντιμετωπιζομένη ὑπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα, ἡ λογικὴ ἐπιδέχεται κοινούς κανόνες: εἶναι μιὰ ἠθικὴ τῆς σκέψεως, ἐπιβληθεῖσα, ἢ ἐπικυρωθεῖσα ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος πού ἡ ὑποχρέωση νὰ μὴν ἀντιφάσκωμε, δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἐξηρητημένη ἀναγκαιότης (μιὰ «ὑποθετικὴ προσταγὴ») γιὰ κεῖνον πού θέλει νὰ ὑποκύψῃ στίς ἀπαιτήσεις τῶν κανόνων τῶν ἀντιστρέψιμων καὶ ἐσωτερικευμένων στὴ σκέψη ἔργων: αὐτὴ εἶναι, ἐπίσης, μιὰ ἠθικὴ προσταγὴ («κατηγορικὴ»), ὡς ἀπαιτούμενη ἀπὸ τὴν διανοητικὴν ἀνταλλαγὴν καὶ ἀπὸ τὴν συνεργασία. Καὶ πραγματικῶς, τὸ παιδί ζητάει ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀντιλογία ὅταν εὐρίσκεται, πρῶτα-πρῶτα, ἀπέναντι στοὺς ἄλλους. Ἐπίσης ἡ ἀντικειμενικότης, ἡ ἀνάγκη ἐπαληθεύσεως, ἡ ἀναγκαιότης νὰ διατηρήσωμε στίς λέξεις καὶ στίς ἰδέες τὶς σημασίες των κλπ., εἶναι τόσον κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις ὅσον καὶ προϋποθέσεις τῆς ἀντιστρέψιμης καὶ συγκροτουμένης σὲ σύνολα σκέψεως.

Ἐνα ζήτημα τίθεται, τότε, ἀναγκαστικῶς: ἡ «συναγωγὴ» εἶναι ἡ αἰτία, ἢ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνεργασίας; Ἡ συναγωγὴ εἶναι ἕνας συντονισμὸς ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς σκέψεως, συνεπῶς δράσεων προσιτῶν στὸ ἄτομο. Ἡ συνεργασία εἶναι ἕνας συντονισμὸς ἀπόψεων ἢ δράσεων πού ἀπορρέουν ἀμοιβαίως ἀπὸ διάφορα ἄτομα. Συνεπῶς, ἡ συγγένειά των εἶναι καταφανής, ἀλλ' ἐκεῖνο πού καθιστᾶ τὸ ἄτομο ἐπιδεκτικὸν συνεργασίας μὲ τοὺς ἄλλους,

είναι ή έσωτερική άντιστρεπτική ανάπτυξη και συγκρότηση τών πράξεων τής σκέψεως, ή είναι ή έξωτερική συνεργασία, ή κατόπιν έσωτερικευομένη μέσα του, ή όποια τó ύποχρεώνει νά συγκροτή τις δράσεις του σέ άντιστρέψιμα, και έσωτερικευόμενα στη σκέψη, σύνολα ή συναγωγές ;

3. αΣυναγωγές άντιστρεψίμων πράξεων τής σκέψεως και συνεργασία.

Σ' ένα τέτοιο ζήτημα πρέπει, χωρίς άμφιβολία, νά δώσωμε δύο άπαντήσεις διάφορες και άλληλοσυμπληρούμενες. 'Η μία είναι ότι, χωρίς τήν άνταλλαγή σκέψεως και τήν συνεργασία με τούς άλλους, τó άτομο δέν θά έφθανε στο σημείο νά συγκροτήσει τις άντιστρέψιμες πράξεις τής σκέψεώς του σ' ένα συναφές όλον: ύπ' αυτήν τήν έννοια, ή άντιστρέψιμη και έσωτερικευομένη στη σκέψη συναγωγή προϋποθέτει, συνεπώς, τήν κοινωνική ζωή. 'Αλλ', άφ' έτέρου, οι άνταλλαγές σκέψεως αυτές καθ' έαυτές ύπακούουν σ' ένα νόμον ίσορροπίας, ό όποίος θά ήταν εκ νέου μια άντιστρέψιμη και έσωτερικευομένη στη σκέψη συναγωγή, έπειδή συνεργασία θά πη άκόμη συντονισμός τών άντιστρεψίμων πράξεων τής σκέψεως. Συνεπώς, ή συναγωγή είναι μια μορφή ίσορροπίας τών δι-ατομικών δράσεων όπως και τών ατομικών δράσεων κι έτσι αυτή ξαναβρίσκει τήν αϋτονομία της μέσα στους κόλπους τής κοινωνικής ζωής.

Είναι, πράγματι, πολύ δύσκολο νά καταλάβη κανείς πώς τó άτομο θά έφθανε στο σημείο νά συγκροτήσει κατ' άκριβή τρόπον τις άντιστρέψιμες πράξεις τής σκέψεώς του, και κατá συνέπειαν νά μεταμορφώσει τις ένορατικές παραστάσεις του σέ πράξεις τής σκέψεως μεταβατικές, άντιστρέψιμες, ταυτόσημες και συνειρμικές, χωρίς τήν άνταλλαγή σκέψεως. 'Η συναγωγή συνίσταται οϋσιαστικώς στο νά έλευθερώση από τήν έγωκεντρική άποψη τις άντιλήψεις και τις αϋθόρμητες ένοράσεις του ατόμου, για νά οικοδομήση ένα σύστημα σχέσεων, τέτοιο ώστε νά μπορη κανείς νά περνάη από έναν όρο, ή μια σχέση σέ μιάν άλλη, όποιασδήποτε άπόψεως. Συνεπώς, ή συναγωγή είναι στην ίδια τήν άρχή της ένας συντονισμός άπόψεων, και τούτο σημαίνει συντονισμόν μεταξύ παρατηρητών, συνεπώς συνεργασίαν πολλών ατόμων.

'Εν τούτοις, ως ύποθέσωμε, κατá τήν κοινήν αντίληψη, ότι ένα ανώτερο άτομο, αλλάζοντας άπροσδιορίστως άπόψεις, φθάνει στο σημείο νά τις συντονίση μεταξύ των μόνος του, κατá τρόπον ώστε νά εξασφαλίξη τήν συναγωγή των. 'Αλλά πώς, ένα μόνο άτομο, άκόμη και προικισμένο με έπαρκώς μακροχρόνια πείρα, θά μπορούσε νά φθάση στο σημείο ν' άνακαλή στη μνήμη του τις προηγούμενες άπόψεις του, δηλαδή τó σύνολο τών σχέσεων

πού άντελήφθη, άλλα πού δέν άντιλαμβάνεται πιά; *Αν ήταν, γι' αυτό τό πρᾶγμα, ικανό, εἶναι γιατί θά έπέτυχε νά συστήσῃ ένα είδος άνταλλαγῆς μεταξὺ τῶν διαδοχικῶν καί διαφόρων καταστάσεών του, δηλαδή νά δώσῃ στόν έαυτόν του, διά συνεχῶν συμβατικότητων μέ τόν ίδιο τόν έαυτό του ένα σύστημα σημειώσεων επίδεικτικῶν νά παγιώνουν τίς άναμνήσεις του καί νά τίς μεταφράζουν σέ παραστατικό λεκτικό, συνεπῶς θά εἶχε πραγματοποιήσει μιᾶ «κοινωνία» μεταξὺ τῶν διαφόρων του «εγῶν»! Έκεῖνο πράγματι πού μᾶς έπιτρέπει ν' άποκεντρώθοῦμε καί μᾶς εξασφαλίζει τήν δυνατότητα νά συντονίσωμε έσωτερικῶς τίς σχέσεις πού άπορρέουν άπό διάφορες άπόψεις, εἶναι άκριβῶς ἡ σταθερή άνταλλαγή σκέψεως μέ τοὺς άλλους. Εἶναι, ιδιαιτέρως, άκατανόητο πῶς, χωρίς τήν συνεργασία, οἱ έννοιες θά διατηροῦσαν τήν διαρκῆ τους σημασία καί τόν όρισμό τους: έτσι ἡ άντιστρεπτικότητα τῆς σκέψεως συνδέεται μέ μιᾶ συλλογική διατήρηση, έξω τῆς όποιᾶς ἡ άτομική σκέψη θά διέθετε μόνον μιᾶν άπείρως πύ περιωρισμένην κινητικότητα.

'Αλλ' έπειτ' άπ' αυτά κι άφοῦ, συνεπῶς, παραδεχθῆκαμε ότι μιᾶ λογική σκέψη εἶναι κατ' άνάγκην κοινωνική, δέν άπομένει παρά μόνον ότι οἱ νόμοι τῆς συναγωγῆς άποτελοῦν γενικές μορφές ίσορροπίας, οἱ όποῖες έκφράζουν τόσον τίς δι-ατομικές άνταλλαγές ὅσο καί τήν άνταλλαγή τῶν άντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως, τῶν όποιῶν καθίσταται ικανό κάθε κοινωνικό άτομο, όταν συλλογίζεται έσωτερικῶς, σύμφωνα πρὸς τίς πύ προσωπικές καί πύ νέες ιδέες του. Τό νά ποῦμε ότι τό άτομο δέν φθάνει στή λογική παρά μόνο χάρη στή συνεργασία, θά πῆ ότι πρέπει νά υποθέσωμε ότι ἡ ίσορροπία τῶν άντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως του εἶναι υποταγμένη σέ μιᾶν άπροσδιόριστην ικανότητα άνταλλαγῆς μέ τοὺς άλλους, υποτάσσεται, συνεπῶς, σέ μιᾶν άμοιβαιότητα. 'Αλλά τούτη ἡ διαπίστωση εἶναι καταφανής, έπειδῆ ἡ συναγωγή εἶναι άκριβῶς ἤδη έν έαυτῇ ένα σύστημα άμοιβαιοτήτων.

'Επί πλέον, άν διερωτηθοῦμε τί εἶναι μιᾶ άνταλλαγή σκέψεως μεταξὺ ατόμων, άντιλαμβανόμεθα ότι αὐτή συνίσταται κατ' οὐσίαν σέ συστήματα τοποθετήσεως σέ άντιστοιχίες, συνεπῶς σέ καλῶς καθωρισμένες «συναγωγές»: σέ μιᾶν ὠρισμένη σχέση τῆς άπόψεως τοῦ Α, άντιστοιχεῖ, κατόπιν άνταλλαγῆς, μιᾶ ὠρισμένη σχέση τῆς άπόψεως τοῦ Β, καί σέ μιᾶν ὠρισμένην άντιστρέψιμη πράξη σκέψεως τοῦ Α, άντιστοιχεῖ σέ μιᾶν (εἴτε ίσοδύναμη, εἴτε άμοιβαίαν) ὠρισμένην άντιστρέψιμη πράξη σκέψεως, πού πραγματοποιεῖται άπό τόν Β. Αὐτές, άκριβῶς, οἱ άντιστοιχίες εἶναι πού καθορίζουν, γιά κάθε πρόταση πού εκφράζεται άπό τόν Α, ἢ άπό τόν Β, τῆ «συμφωνία» (ἢ, σέ περίπτωση μῆ άντιστοιχίας, τήν άσυμφωνία) τῶν συζητητῶν, τήν ύποχρέωση πού έχουν νά διατηροῦν τίς προτάσεις πού άπεδέχθησαν, καί τήν διαρκῆ έγκυρότητα τῶν προτάσεων γιά τήν συνέχεια τῶν άνταλλαγῶν. 'Η διανοητική άντολλαγή μεταξὺ ατόμων μπορεί, συνεπῶς, νά συγκριθῆ πρὸς ένα άπέραντο παιχνίδι ζατρικίων, τό όποῖο θά συνεχίζετο χωρίς άνα-

κωχή και έτσι ώστε κάθε δράση εκτελουμένη σ' ένα σημείο, επισύρει μιὰ σειρά ισοδυνάμων, ἢ συμπληρωματικῶν δράσεων ἐκ μέρους τῶν συμπαικτῶν: οἱ νόμοι τῆς συναγωγῆς δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα παρὰ οἱ διάφοροι κανόνες, ποὺ ἐξασφαλίζουν τὴν ἀμοιβαιότητα τῶν παικτῶν καὶ τὴ συνάρεια τοῦ παιχνιδιοῦ των.

Ἀκριβέστερα, κάθε ἐσωτερικῆ, στὰ άτομα, συναγωγή εἶναι ἓνα σύστημα ἀντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως, καὶ ἡ συνεργασία ἀποτελεῖ τὸ σύστημα τῶν πραγματοποιουμένων ἀπὸ κοινοῦ ἀντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως δηλαδή, στὴν κυριολεξία, τῶν συν-ἀντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως.

Ἐν τούτοις, θὰ ἦταν ἀνακριβὲς νὰ συμπεράνωμε ὅτι οἱ νόμοι τῆς συναγωγῆς εἶναι ἀνώτεροι, συγχρόνως πρὸς τὴν συνεργασία καὶ πρὸς τὴν ἀτομικὴ σκέψη: τὸ ἐπαναλαμβάνομε, ὅτι αὐτοὶ δὲν συνιστοῦν παρὰ νόμους ἰσορροπίας, καὶ ἀπλῶς μεταφράζουν ἐκείνη τὴν ἰδιαίτερη μορφήν ἰσορροπίας, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται, ἀφ' ἑνός, ὅταν ἡ κοινωνία δὲν ἀσκῆ πιά τοὺς παραποιητικὸς καταναγκασμοὺς ἐπὶ τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ ζωογονῆ καὶ διατηρῆ τὸ ἐλεύθερο ἔργο τῶν πνευματικῶν του δραστηριοτήτων, καὶ, ἐφ' ἑτέρου, ὅταν τοῦτο τὸ ἐλεύθερο ἔργο τῆς σκέψεως τοῦ καθενὸς δὲν παραποιῆ πιά τὴ σκέψη τῶν ἄλλων, ἢ τὰ πράγματα, ἀλλὰ σέβεται τὴν ἀμοιβαιότητα μεταξὺ τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων. Ἔτσι καθοριζομένη, τούτῃ ἡ μορφή ἰσορροπίας δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ θεωρηθῆ οὔτε σὰν ἀποτέλεσμα μόνον τῆς ἀτομικῆς σκέψεως, οὔτε σὰν ἀποκλειστικῶς κοινωνικὸν ἀποτέλεσμα: ἡ ἐσωτερικῆ ἀντιστρέψιμη καὶ ἐσωτερικευομένη στὴ σκέψη δραστηριότης καὶ ἡ ἐξωτερικῆ συνεργασία δὲν εἶναι, κατὰ τὴν ἀκριβεσττέρα κυριολεξία, παρὰ δύο ἀλληλοσυμπληρούμενες ἀπόψεις ἑνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου, ἐπειδὴ ἡ ἰσορροπία τῆς μιᾶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰσορροπία τῆς ἄλλης. Ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ μιὰ ἰσορροπία δὲν ἐπιτυγχάνεται ποτὲ καθ' ὅλοκληρίαν μέσα στὴν πραγματικότητα, ἀπομένει ν' ἀντιμετωπίσωμε τὴν ἰδεώδη μορφή ποὺ θὰ ἔπαιρνε περατομένη, καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἰδεώδη ἰσορροπία περιγράφει ἀξιωματικῶς ἡ λογικῆ. Συνεπῶς, ὁ λογιστικὸς δρᾶ μέσα στὸ ἰδεῶδες (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πραγματικὸ) καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραμένῃ ἐκεῖ, ἐπειδὴ ἡ ἰσορροπία τὴν ὁποία πραγματεύεται δὲν περατοῦται ποτὲ ἐξ ὀλοκλήρου, καὶ ὅτι προβάλλεται ἀδιάκοπα ὅλο καὶ πιδὸ ψηλά, ἀναλόγως τῶν νέων πραγματικῶν οἰκοδομήσεων. Ὡς πρὸς τοὺς κοινωνιολόγους καὶ τοὺς ψυχολόγους, αὐτοὶ δὲν μποροῦν παρὰ νὰ προστρέχουν ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλον, ὅταν ἐρευνοῦν πῶς πραγματοποιεῖται τούτῃ ἡ ἰσορροπία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

1. Ρυθμοί, ρυθμίσεις και συναγωγές.

Ἡ νοημοσύνη ἐμφανίζεται γενικῶς, σάν μιὰ δόμηση ποῦ ἐπιβάλλει ὀρισμένες μορφές στίς ἀνταλλαγές μεταξὺ τοῦ ἢ τῶν ὑποκειμένων καὶ τῶν γύρω ἀντικειμένων, ἀπὸ κοντὰ ἢ ἀπὸ μακριά. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ὀφείλεται οὐσιαστικῶς στὴν φύση τῶν μορφῶν ποῦ οἰκοδομεῖ πρὸς ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος.

Ἡ ζωὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἤδη «δημιουργὸς μορφῶν» ὅπως εἶπε ὁ Brauer¹. Ἀσφαλῶς αὐτές οἱ βιολογικὲς μορφές εἶναι οἱ μορφές τοῦ ὄργανισμοῦ, καθενὸς ὄργανου του καὶ τῶν ὑλικῶν ἀνταλλαγῶν ποῦ αὐτὰ τὰ ὄργανα ἐξασφαλίζουν μετὰ τοῦ περιβάλλοντος. Ἀλλὰ μὲ τὸ ἐνστικτο, οἱ ἀνατομο-φυσιολογικὲς μορφές διπλασιάζονται μὲ λειτουργικὲς ἀνταλλαγές, δηλαδὴ μὲ μορφές διαγωγῶν. Τὸ ἐνστικτο δὲν εἶναι παρὰ ἡ λειτουργικὴ παράταση τῆς δομῆς τῶν ὄργάνων: τὸ ράμφος τῆς κουρούνας ἐπεκτείνεται σὲ ἐνστικτο πλήξεως, τὸ πέλμα τοῦ γεωρύχου σὲ ἐνστικτο ἀνασκαφῆς, κλπ. Τὸ ἐνστικτο εἶναι ἡ λογικὴ τῶν ὄργάνων, καὶ ὑπ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ιδιότητα ἐπιτυγχάνει διαγωγές, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς σκέψης κυρίως εἰπεῖν, θὰ προϋπέθετε συχνὰ μιὰ θαυμαστὴ νοημοσύνη, ἀκόμη κι ὅταν οἱ «μορφές» μποροῦν νὰ ἐμφανισθοῦν τὸ πρῶτο ἀνάλογο πλησίασμα (ὅπως κατὰ τὴν ἀναζήτησι τοῦ ἀντικειμένου ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο ἀντιλήψεως καὶ σὲ διάφορες ἀποστάσεις).

Ὁ ἐθισμὸς, ἡ ἀντίληψη συνιστοῦν ἄλλες μορφές, ὅπως ἔχει ἐπιμείνει ἐπ' αὐτοῦ ἡ θεωρία τῆς Μορφῆς, ἐλευθερώνοντας τοὺς νόμους ὀργανώσεώς των. Ἡ ἐνορατικὴ σκέψη παρουσιάζει νέες μορφές. Ὡς πρὸς τὴν ἀντιστρέψιμη καὶ συγκροτουμένη σὲ σύνολα, ἡ συναγωγές, νοημοσύνη, αὐτὴ χαρακτηρίζεται, ὅπως τὸ εἶδαμε ἀδιάκοπα, ἀπὸ τοῦτες τίς κινητὲς καὶ ἀντιστρέψιμες μορφές, τίς ὁποῖες συνιστοῦν τὰ σύνολα καὶ οἱ συναγωγές.

* Ἄν θέλωμε νὰ ξανατοποθετήσωμε στίς βιολογικὲς θεωρίες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐξεκινήσαμε (κεφ. I), αὐτὸ ποῦ μᾶς ἔμαθε ἡ ἀνάλυσι τῶν ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς νοημοσύνης, πρέπει, γιὰ νὰ καταλήξωμε σὲ συμπέρασμα,

1. Καί, ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀπόψιν, τὰ σχήματα ἀφομοιώσεως, τὰ ὁποῖα κατευθύνουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νοημοσύνης, εἶναι συγκριτέα πρὸς τοὺς ἀόργανωτέρας οἱ ὁποῖοι ἐπεμβαίνουν κατὰ τὴν ἐμβρυολογικὴν ἀνάπτυξιν.

νά τοποθετήσωμε τίς ἀντιστρέψιμες καί συγχροτούμενες σέ σύνολα δομές μέσα στό σύνολο τῶν δυνατῶν «μορφῶν». Λοιπόν, μιᾶ ἀντιστρέψιμη πράξη μπορεῖ, ἐκ τοῦ περιεχομένου της, νά προσομοιάσῃ πρὸς μιάν ἐνορατική, πρὸς μιάν αἰσθητικο-κινητική, ἢ ἀντιληπτική κι ἐπίσης πρὸς μιάν ἐνστικτώδη πράξη: κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἓνα γεωμετρικὸ σχῆμα μπορεῖ νά εἶναι τὸ προῖόν μιᾶς λογικῆς οἰκοδομήσεως, μιᾶς προ-ἀντιστρέψιμης ἐνοράσεως κι ἐπίσης ἑνὸς φιλο-οικοδομητικοῦ ἐνστίκτου. Συνεπῶς, ἡ διαφορὰ μεταξύ τῶν διαφόρων βαθμίδων δὲν ἀφείλεται σέ τοῦτο τὸ περιεχόμενο, δηλαδὴ στὴν κατὰ κάποιον τρόπο ὑλοποιηθεῖσα «μορφὴ» ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πράξεως¹, ἀλλὰ στὴν «μορφὴ» αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς πράξεως καὶ τῆς προοδευτικῆς της ὀργανώσεως. Στὴν περίπτωση τῆς ἐπιλογιστικῆς νοημοσύνης, ἢ ὁποῖα ἔχει φθάσει στὴν ἰσορροπία της, αὐτὴ ἢ μορφὴ συνίσταται σέ μιάν ὀρισμένη «συναγωγὴ» τῶν ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς σκέψεως. Στὶς διατασθόμενες κλιμακῆδόν περιπτώσεις μεταξύ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς ἐνορατικῆς σκέψεως, ἡ μορφὴ τῆς διαγωγῆς εἶναι ἢ μορφὴ μιᾶς συναρμογῆς, περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀργοπορημένης, ἢ γρήγορης (κάποτε σχεδὸν ἀμεσῆς), ἀλλ' ἢ ὁποῖα προχωρεῖ πάντοτε διὰ «ρυθμίσεων». Στὴν περίπτωση τῆς ἐνστικτώδους, ἢ ἀντανεκλαστικῆς διαγωγῆς, πρόκειται, ἐν τέλει, γιὰ μιὰ, σχετικῶς περατωμένη σύσταση, συμπαγῆ, μονομερῆ καὶ ἢ ὁποῖα λειτουργεῖ διὰ περιοδικῶν ἐπαναλήψεων, ἢ «ρυθμῶν». Ἔτσι ἢ τάξη διαδοχῆς τῶν θεμελιωδῶν δομῶν, ἢ «μορφῶν» ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴν ἀνάπτυξη τῆς νοημοσύνης, θὰ ἦταν: ρυθμοί, ρυθμίσεις καὶ συναγωγές.

Οἱ ὀργανικῆς, ἢ ἐνστικτώδεις ἀνάγκες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὰ κίνητρα τῶν στοιχειωδῶν διαγωγῶν εἶναι, πράγματι, περιοδικῆς καὶ συνεπῶς ὑπακούουν σέ μιὰ δομὴ ρυθμοῦ: ὅπως ἢ πεῖνα, ἢ δίψα, ἢ σεξουαλικὴ ὄρεξη, κλπ. Ὡς πρὸς τίς ἀντανεκλαστικῆς συστάσεις, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν τὴν ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν κι ἀποτελοῦν τὴν ὑποδομὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ξαίρομε ἀρκετὰ σήμερα ὅτι σχηματίζουν συστήματα ὄλου καὶ δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἄθροιση στοιχειωδῶν ἀντιδράσεων: ἢ μετακίνηση ἑνὸς διπόδου καὶ προπαντὸς ἑνὸς τετραπόδου (τοῦ ὁποίου ἢ ὀργάνωση μαρτυρεῖ, κατὰ τὸν Graham Brown, ἓνα ρυθμὸν ὄλου, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ καὶ προηγεῖται ἐπίσης τῶν διαφοροποιημένων ἀντανεκλαστικῶν), τὰ τόσο σύνθετα ἀντανεκλαστικά, τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζουν τὸν θηλασμό στό νεογέννητο, κλπ. κι ὡς τίς κινήσεις ὀρμῆς ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ συμπεριφορὰ τοῦ θηλάζοντος, ὅλα παρουσιάζουν μιὰ λειτουργία τῆς ὁποίας ἢ ρυθμικὴ μορφὴ εἶναι καταφανῆς. Οἱ, συχνὰ τόσο εἰδικευμένες, ἐνστικτώδεις συμπεριφορῆς τοῦ ζώου, συνίσταν-

1. Πρέπει νά σημειώσωμε ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἐσωτερικῆς μορφῆς ἔχει προπαντὸς, ἐπιμένει εἰς θεωρίαν τῆς Μορφῆς», πρᾶγμα ποὺ τὴν ὠδήγησε στό νά παραμελήσῃ παρὰ πολὺ τὴν γενετικὴν οἰκοδόμηση.

ται κι αυτές επίσης σε καλώς καθωρισμένες αλληλουχίες κινήσεων, οι οποίες παρουσιάζουν την εικόνα ενός ώρισμένου ρυθμού, επειδή επαναλαμβάνονται κατά σταθερά χρονικά διαστήματα. Συνεπώς, ο ρυθμός χαρακτηρίζει τις λειτουργίες που εύρισκονται στο σημείο συμβολής της οργανικής και της πνευματικής ζωής, και τούτο είναι τόσο αληθές ώστε, ακόμη και στην περιοχή των στοιχειωδών αντιλήψεων, ή αισθημάτων, ή μέτρηση της αισθητικότητας φέρει εις φώς την ύπαρξη άρχικών ρυθμών, οι οποίοι ξεφεύγουν έξ ολοκληρου από την συνείδηση του παιδιού: ο ρυθμός εύρισκεται έξ ίσου στην βάση κάθε κινήσεως, συμπεριλαμβανομένων και των κινήσεων από τις οποίες συντίθεται ο κινητικός έθισμός.

Ο ρυθμός, λοιπόν, παρουσιάζει μια δομή την οποία είναι σπουδαίο να θυμηθούμε, για να τοποθετήσωμε τή νοημοσύνη μέσα στο σύνολο των ζωντανών αμορφών, γιατί ο τρόπος αλληλουχίας των όποιον ο ρυθμός προϋποθέτει, αναγγέλλει ήδη κατά στοιχειώδη τρόπο, εκείνο που θα καταστή ή αντιστρεπτικότητα, ή οποία χαρακτηρίζει τις ανώτερες αντιστρέψιμες πράξεις της σκέψεως. Είτε αντιμετωπίζομε τις ιδιαίτερες αντανακλαστικές ενισχύσεις, ή αναστολές, είτε αντιμετωπίζομε, γενικώς, μια διαδοχή κινήσεων κατευθυνόμενων προς έναλλάξ αντίθετες κατευθύνσεις, τó σχήμα του ρυθμού επικαλείται πάντοτε, κατά τόν ένα ή τόν άλλον τρόπο, την έναλλαγή των δύο ανταγωνιζόμενων λειτουργιών, οι οποίες λειτουργούν ή μία προς την κατεύθυνση $A \rightarrow B$ και ή άλλη προς την αντίστροφη κατεύθυνση $B \rightarrow A$. Είναι αλήθεια ότι σ' ένα σύστημα ρυθμίσεων, αντιληπτικών, ένορατικών, ή σχετικών προς τις κινήσεις που συντονίζεται έν συναρτήσει προς την έμπειρίαν, υπάρχουν επίσης λειτουργίες προσανατολιζόμενες προς τις αντίθετες κατευθύνσεις: άλλ' αυτές διαδέχονται τότε ή μια την άλλη χωρίς κανονικότητα και σε σχέση μαζί με τις «μεταθέσεις ίσοροπίας», οι οποίες προκαλούνται από μια νέαν έξωτερική κατάσταση. Οι ανταγωνιστικές κινήσεις, που χαρακτηρίζουν τόν ρυθμό, ρυθμίζονται, αντίθετως, από την έσωτερική (και κληρονομική) σύσταση, και, κατά συνέπειαν, παρουσιάζουν μια κανονικότητα πολύ πιο συμπαγή και μονομερή. Η διαφορά είναι ακόμη πιο μεγάλη μεταξύ του ρυθμού και των «αντιστρόφων πράξεων της σκέψεως» οι οποίες χαρακτηρίζουν την διανοητική αντιστρεπτικότητα, και οι οποίες είναι σκόπιμες και συνδεδεμένες προς τούς άπροσδιορίστως κινητούς συνδυασμούς της «συναγωγής».

Έτσι, ο κληρονομικός ρυθμός εξασφαλίζει μιαν ώρισμένη διατήρηση των διαγωγών, ή οποία δέν αποκλείει καθόλου την συνθετότητά των, ούτε επίσης και μια σχετική εύλυγισία (έχουν υπεράβει τó συμπαγές των ένστικτων). Έφ' όσον όμως παραμένη κανείς στις έμφυτες συστάσεις, τούτη ή διατήρηση των περιοδικών σχημάτων μαρτυρεί μια συστηματική άδιαφοροποίηση μεταξύ της άφομοιώσεων των αντικειμένων στην δραστηριότητα του παιδιού, και του

συμμορφισμού τῆς δραστηριότητος στίς δυνατές τροποποιήσεις τῆς ἐξωτερικῆς καταστάσεως.

Με τίς προσκτήσεις ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ἐμπειρία, ὁ συμμορφισμὸς διαφοροποιεῖται ἀντιθέτως κι ἔτσι οἱ στοιχειώδεις ρυθμοὶ ὀλοκληρώνονται σὲ πλατύτερα συστήματα, τὰ ὁποῖα δὲν παρουσιάζουν πιά κανονικὴν περιοδικότητα. Ἀντιθέτως, μιὰ δευτέρα γενικὴ δομὴ παρουσιάζεται, ἡ ὁποία παρατείνει τὴν ἀρχικὴν περιοδικότητα, καὶ συνίσταται σὲ ρυθμίσεις¹, εἶναι οἱ ρυθμίσεις ποὺ συναντήσαμε ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὡς τίς προ-αντιστρέψιμες ἐνοράσεις. Μιὰ ἀντίληψη, π.χ., ἀποτελεῖ πάντοτε ἓνα ὀλικὸ σύστημα σχέσεων, κι ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐννοηθῆ σάν ἡ στιγμιαία μορφή ἰσορροπίας ἐνὸς πλήθους στοιχειωδῶν αἰσθητικῶν ρυθμῶν, συνενωμένων, ἢ ἀλληλεπιδρώντων μεταξύ των κατὰ διαφόρους τρόπους. Τοῦτο τὸ σύστημα τείνει νὰ διατηρηθῆ ὡς ὁλόκληρο, ἐφ' ὅσον τὰ ἐξωτερικὰ δεδομένα δὲν τροποποιοῦνται ἀλλ' ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θ' ἀλλάξουν, ὁ συμμορφισμὸς στὰ νέα δεδομένα ἐπισύρει μιὰ «μετάθεση ἰσορροπίας». Μόνον, ὅτι αὐτὲς οἱ μεταθέσεις δὲν εἶναι ἀπεριόριστες καὶ ἡ ἰσορροπία, ἡ ὁποία ἀποκαθίσταται, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ἀφομοίωση εἰς τὰ προηγούμενα ἀντιληπτικὰ σχήματα, μαρτυρεῖ μιὰ τάση στὸ ν' ἀντιδράσῃ πρὸς τὴν ἀντίστροφη κατεύθυνση τῆς ἐξωτερικῆς τροποποιήσεως². Συνεπῶς, ὑπάρχει ρύθμιση, δηλαδὴ ἐπέμβαση ἀνταγωνιστικῶν λειτουργιῶν, συγκριτέων πρὸς αὐτὲς ποὺ ἐκδηλώνονται ἤδη κατὰ περιοδικὰ κινήσεις, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον παράγεται τώρα σὲ ἀνωτέρα κλίμακα, πολὺ πῶ σύνθετη καὶ πῶ εὐρεία καὶ χωρὶς ἀναγκαίαν περιοδικότητα.

Τούτη, ἡ χαρακτηριζομένη ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ρυθμίσεων, δομὴ δὲν εἶναι εἰδικὴ στὴν ἀντίληψη. Εἶναι ἡ δομὴ ποὺ ξαναβρίσκομε στίς ἀδιορθώσεις», ποὺ χαρακτηρίζουν τίς κινητικὰς προσκτήσεις. Κατὰ γενικὸν τρόπο, ὅλη ἡ αἰσθητικο-κινητικὴ ἀνάπτυξη, μέχρι καὶ τίς διάφορες βαθμίδες τῆς αἰσθητικο-κινητικῆς νοημοσύνης, μαρτυρεῖ ἀνάλογα συστήματα. Μόνον σὲ μιὰ προνομιοῦχο περίπτωσι, στὴν περίπτωσι τῶν μεταθέσεων κυρίως εἰπεῖν, με ἐπιστροφὰς καὶ στροφὰς, τὸ σύστημα τείνει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀντιστρεπτικότητα κι ἔτσι ἀναγγέλλει τὴ συναγωγὴν, ἀλλὰ με τοὺς περιορισμοὺς ποὺ εἶδαμε. Στίς γενικὰς, ἀντιθέτως, περιπτώσεις, μιὰ ρύθμιση, μετριάζοντας καὶ διορθώνοντας τίς φιλοτάραχες τροποποιήσεις καὶ πραγματοποιουμένη, συνεπῶς, πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση τῶν προηγούμενων μεταμορφώσεων, δὲν ἐπιτυγχάνει ὀλοκληρὴν τὴν ἀντιστρεπτικότητα, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει πλήρης συναρμογὴ μεταξύ τῆς ἀφομοιώσεως καὶ τοῦ συμμορφισμού.

1. Ἐδῶ μιλάμε γιὰ δομητικὰς ρυθμίσεις εἶναι αὐτόνοητο, καὶ ὄχι γιὰ ἐνεργητικὰς ρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν κατὰ τὸν P. Janet, κλπ., τὴν συναίσθηματικὴν ζωὴν τῶν ἰδίων βαθμίδων.

2. Ἰδέε, π.χ. τὴν ψευδαἰσθησὴν τοῦ Delboeuf, σελ. 66 καὶ ἐφεξῆς.

Στήν περιοχή τῆς γεννωμένης σκέψεως, ἰδιαίτερος, οἱ ἐνορατικές συγκεντρώσεις καί ὁ ἐγωκεντρισμός πού χαρακτηρίζει τίς διαδοχικά οἰκοδομούμενες σχέσεις, συγκρατοῦν τή σκέψη στήν μὴ ἀντιστρέψιμη κατάσταση, ὅπως τὸ εἶδαμε (κεφ. V) ἐπ' εὐκαιρία τῶν μὴ-διατηρήσεων. Συνεπῶς, οἱ ἐνορατικές μεταμορφώσεις δὲν κἀντισταθμίζονται παρὰ μ' ἓνα παιχνίδι ρυθμίσεων, πού ἐναρμονίζουν σιγά-σιγά τὴν πνευματικὴν ἀφομοίωση καί τὸν πνευματικὸ συμμορφισμό, κι ἐξασφαλίζουν τὴν ρύθμιση τῆς μὴ ἀντιστρέψιμης σκέψεως, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐσωτερικῶν ψηλαφημάτων τῆς παραστάσεως.

Εἶναι, λοιπόν, εὐκόλο νὰ δοῦμε ὅτι τοῦτες οἱ ρυθμίσεις, τῶν ὁποίων οἱ διάφοροι τύποι τοποθετοῦνται σὲ μιὰ κλίμακα ἢ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τίς ἀντιλήψεις καί τοὺς στοιχειώδεις ἐθισμούς καί φθάνει ὡς τὸ κατώφλι τῶν ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς σκέψεως, προέρχονται ἀπὸ ἀρχικούς «ρυθμούς» κατὰ τρόπον ἀρκετὰ συνεχῆ. Ἀρμόζει, ἐν πρώτοις, νὰ θυμηθοῦμε ὅτι οἱ πρῶτες προσκτήσεις, διαδεχόμενες ἀμέσως τὴν ἀσκηση τῶν κληρονομικῶν συστάσεων, παρουσιάζουν ἐπίσης μιὰ μορφή ρυθμοῦ: οἱ «κυκλικὲς ἀντιδράσεις» οἱ ὁποῖες εἶναι στὸ σημεῖον ἀφετηρίας τῶν ἐθισμῶν πού ἀποκτᾶμε κατ' ἐνεργὸν τρόπο, συνίστανται σὲ ἐπαναλήψεις πολὺ ὀρατῆς περιοδικότητος. Οἱ ἀντιληπτικὲς μετρήσεις πού ἀνάγονται σὲ ὕψη, ἢ σὲ σύνθετες μορφές (κι ὄχι μόνον στήν ἀπόλυτη αἰσθητικότητα) δείχνουν ἀκόμη τὴν ὑπαρξὴ συνεχῶν ταλαντεύσεων γύρω ἀπὸ ἓνα σημεῖον δοθείσης ἰσορροπίας. Ἀφ' ἑτέρου, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ ὅτι συνθετικά, ἀνάλογα πρὸς αὐτὰ πού καθορίζουν τίς ἐναλλασσόμενες καί ἀνταγωνιστικὲς φάσεις, πού χαρακτηρίζουν τὸ ρυθμὸ ($A \rightarrow B$ καί $B \rightarrow A$) ξαναβρίσκονται μέσα σ' ἓνα ὅλικὸ σύστημα ἐπιδεκτικὸ ρυθμίσεων, ἀλλὰ τότε παρουσιάζονται ταυτοχρόνως καί σὲ στιγμιαία ἰσορροπία τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο, ἀντὶ νὰ ὑπερισχύῃ τὸ καθένα μὲ τὴ σειρά του: γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὅταν τούτη ἡ ἰσορροπία ἀλλοιοῦται, ὑπάρχει «μετάθεση ἰσορροπίας» καί ἐμφάνιση μιᾶς τάσεως ν' ἀντισταθῇ στίς ἐξωτερικὲς τροποποιήσεις, δηλαδὴ νὰ «μετριάσῃ» τὴν ἀλλαγὴ πού ὑπέστη (ὅπως λένε στὴ φυσικὴ στὴν περίπτωσι τοῦ πολὺ γνωστοῦ μηχανισμοῦ, πού περιέγραψε ὁ Le Chatelier). Συνεπῶς, μπορεῖ κανεὶς νὰ θεωρήσῃ ὅτι ὅταν τὰ συνθετικά τῆς δράσεως συνιστοῦν στατικὰ συστήματα ὄλου, οἱ κινήσεις πού κατευθύνονται πρὸς ἀντίθετη κατεύθυνση ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλη (καί τῶν ὁποίων ἡ ἐναλλαγὴ παρέσυρε τίς διαφορὲς καί διαδοχικὲς φάσεις τοῦ ρυθμοῦ) συγχρονίζονται καί παριστάνουν τὰ στοιχεῖα τῆς ἰσορροπίας τοῦ συστήματος. Σὲ περίπτωσι ἐξωτερικῶν τροποποιήσεων, ἡ ἰσορροπία μετατίθεται ἀπὸ τόνωση τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο ἐν λόγῳ τάσεων, ἀλλ' αὐτὴ ἢ τόνωση ἀργὰ ἢ γρήγορα περιορίζεται ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τῆς ἀντίθετης τάσεως: αὐτὴ, ἀκριβῶς, ἢ ἀντιστροφή κατευθύνσεως δίνει τότε τὸν ὄρισμὸ τῆς ρυθμίσεως.

Τώρα καταλαβαίνει κανεὶς τὴν φύση τῆς ἀντιστρεπτικότητος, ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἀντιστρέψιμη νοημοσύνη καί τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ

άντιστροφες πράξεις τῆς συναγωγῆς προέρχονται ἀπὸ ρυθμίσεις, ὄχι μόνον ἐνορατικές, ἀλλ' ἐπίσης αἰσθητικο-κινητικές καὶ ἀντιληπτικές. Οἱ ἀντανακλαστικοὶ ρυθμοί, μέσα στὸ συνολικὸ τους σχῆμα, δὲν εἶναι ἀντιστρέψιμοι, ἀλλὰ προσανατολίζονται πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνση: νὰ ἐκτελέσουν μιὰ κίνηση (ἢ ἓνα σύμπλεγμα κινήσεων), νὰ τὴ σταματήσουν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν στὸ σημεῖον ἀφετηρίας γιὰ νὰ τὴν ἐπαναλάβουν πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, τέτοιες εἶναι οἱ διαδοχικὲς φάσεις των, καὶ ἂν ἡ φάση ἐπιστροφῆς (ἢ ἀνταγωνιστικὴ) ἀντιστρέφῃ τὶς ἀρχικὲς κινήσεις, δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ δευτέρα δράση, ποὺ ἔχει τὴν ἴδιαν ἀξία μὲ τὴν θετικὴ φάση, ἀλλὰ γιὰ μιὰ συνέχιση ἢ ὁποῖα καθορίζει τὴν προσανατολιζομένη πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ἐπανάληψη. Ἐν τούτοις, ἡ ἀνταγωνιστικὴ φάση τοῦ ρυθμοῦ εὐρίσκεται στὸ σημεῖον ἀφετηρίας τῆς ρυθμίσεως, καὶ πέρα ἀπ' αὐτὴν, στὸ σημεῖον ἀφετηρίας τῶν «ἀντιστρόφων πράξεων» τῆς νοημοσύνης, καὶ ἤδη μπορούμε νὰ θεωρήσωμε κάθε ρυθμὸν ὡς ἓνα σύστημα ρυθμίσεων ἐναλλασσομένων καὶ συνενουμένων σὲ μιὰν ἐκείαν ὁλότητα διαδοχῆς. Ὡς πρὸς τὴν ρύθμιση, ἡ ὁποῖα θ' ἀποτελοῦσε τὸ προῖον ἑνὸς ρυθμοῦ συνόλου τοῦ ὁποίου τὰ συ.θετικά θὰ εἶχαν καταστῆ ταυτόχρονα, αὐτὴ χαρακτηρίζει διαγωγὲς μὴ ἀντιστρέψιμες ἀκόμη, ἀλλὰ τῶν ὁποίων ἡ ἀντιστρεπτικότης εὐρίσκεται ἐν προόδῳ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀντιστρεπτικότητα τῶν προηγουμένων διαγωγῶν. Στὴν ἀντιληπτικὴν ἤδη περιοχὴ, ἡ ἀναστροφή μιᾶς ψευδαισθήσεως προϋποθέτει ὅτι μιὰ σχέση (π.χ. ὁμοιότητος) ὑπερισχύει τῆς ἀντίστροφης σχέσεως (τῆς διαφορᾶς) ἔπειτα ἀπὸ μιὰν ὠρισμένην ὑπερβολὴ τῆς διαφορᾶς, καὶ ἀμοιβαίως. Στὴν περιοχὴ τῆς ἐνορατικῆς σκέψεως τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀκόμη σαφέστερο: ἡ παραμελουμένη ἀπὸ τὴν συγκέντρωση τῆς προσοχῆς σχέση, ὅταν ἡ προσοχὴ προσκολλᾶται σὲ μιὰν ἄλλη σχέση, κυριαρχεῖ μὲ τὴ σειρά της, ἐπ' αὐτῆς τῆς σχέσεως, ὅταν τὸ σφάλμα περνᾷ ὠρισμένα ὄρια. Ἡ ἀποκέντρωση, πηγὴ ρυθμίσεως, καταλήγει, σὲ τούτῃ τὴν περίπτωσιν, σ' ἓνα ἐνορατικὸ ἰσοδύναμο τῶν ἀντιστρόφων πράξεων τῆς σκέψεως, ὅταν οἱ προλήψεις καὶ οἱ παραστατικές ἀνασυστάσεις θ' αὐξήσουν τὴν εὐρύτητά της καὶ θὰ τὴν καταστήσουν σχεδὸν στιγμιαία, πρᾶγμα ποὺ παράγεται ὄλο καὶ περισσότερο στὴν βαθμίδα τῶν «ἡρθρωμένων ἐνοράσεων» (κεφ. V). Συνεπῶς, θὰ ἀρκῆ νὰ καταλήξῃ ἡ ρύθμιση σὲ πλήρεις ἀντισταθμίσεις (ἐκεῖ, ἀκριβῶς, ποὺ τείνουν οἱ ἡρθρωμένες ἐνοράσεις) γιὰ νὰ ἐμφανισθῇ, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἡ ἀντιστρέψιμη πράξις τῆς σκέψεως· πράγματι, οἱ ἀντιστρέψιμες πράξεις τῆς σκέψεως δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα παρὰ ἓνα σύστημα μεταμορφώσεων, οἱ ὁποῖες ἔχουν συντονισθῇ καὶ καταστῆ ἀντιστρέψιμες, ὅποιοι κι ἂν εἶναι οἱ συνδυασμοὶ των.

Συνεπῶς, μὲ τὴν πιὸ συγκεκριμένη καὶ ἀκριβεστέρα σημασία μπορούμε νὰ θεωρήσωμε τὶς ἀντιστρέψιμες συναγωγὲς τῆς νοημοσύνης, ὡς τὴν τελικὴ μορφήν ἰσορροπίας, πρὸς τὴν ὁποῖα τείνουν, κατὰ τὴν διάρκειά της ἀναπτύ-

ξεώσ-των, οί αίσθητικο-κινητικές και παραστατικές λειτουργίες, και τούτη ή έννοια έπιτρέπει νά καταλάβωμε τήν βαθειά λειτουργικήν ένότητα τής πνευματικής εξέλιξεως, σημειώνοντας, άφ' έτέρου, τις διαφορές φύσεως, οί όποίες διακρίνουν τις δομές τών διαδοχικών σταθμών. Μόλις έπιτευχθῆ ή πλήρης αντιστρεπτικότητα, τέρμα μιᾶς συνεχούς λειτουργίας, αλλά τέρμα με ιδιότητες πολύ διαφορετικές από τις ιδιότητες τών προηγούμενων φάσεων, έπειδή ή πλήρης αντιστρεπτικότητα σημειώνει τήν άφιξη σ' αὐτήν τήν ίδια τήν Ισορροπία, τά ως τώρα συμπαγή συναθροίσματα καθίστανται έπιδεκτικά κινητικότητας και συνθέσεως, ή όποία εξασφαλίζει άκριβώς τήν σταθερότητα των, γιατί ό συμμορφισμός στην έμπειρία εύρίσκεται έδω τότε, όποιες κι αν είναι οί πραγματοποιούμενες αντιστρέψιμες πράξεις τής σκέψεως, σέ συνεχῆ Ισορροπία με τήν άφομοίωση, ή όποία, έξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, προήχθη στη γραμμή αναγκαίας παραγωγῆς.

Ρυθμός, ρυθμίσεις και «συναγωγή» συνιστοῦν, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, τις τρεις φάσεις τοῦ έξελικτικοῦ μηχανισμοῦ, ό όποίος προσδένει τή νοημοσύνη στη μορφογενετική δύναμη αὐτῆς τῆς ίδιας τῆς ζωῆς, και τῆς έπιτρέπει νά πραγματοποιήσῃ τις προσαρμογές, οί όποίες είναι συγχρόνως άπερίοριστες και Ισορροπημένες μεταξύ των, και οί όποίες είναι άδύνατον νά πραγματοποιηθοῦν στην όργανική περιοχή.

ΕΞΗΓΗΣΗ ΩΡΙΣΜΕΝΩΝ ΟΡΩΝ

ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΕΙ Ο ΨΥΧΟΛΟΓΟΣ Κ. JEAN PIAGET

1.— **Accommodation** = **Συμμορφισμός**. Πνευματική ενέργεια τής νοημοσύνης του παιδιού κατά την οποία ένα άρχικό σχήμα μετασχηματίζεται για να προσαρμοσθή σε μια νέα κατάσταση (έστω κι αν η κατάσταση είναι τέτοια, ώστε να μην είναι δυνατό ν' αφομοιωθή, έστω κι αν η ώριμωσή του—φυσική, πνευματική και κοινωνική—έχει κάμει τὸ παιδί νὰ ξεπεράσῃ τὸ στάδιο τῆς ἀπλής αφομοιώσεως).

2.— **Activité perceptive** = **Ἀντιληπτική δραστηριότητα**. Κατὰ τὸν J. Piaget, ὅταν τὸ παιδί, ἢ ὁ ἐνήλικος, ἀντιλαμβάνονται κάτι, δὲν τὸ δέχονται παθητικά, ὅπως παραδέχονται ἡ Συνειρμική ψυχολογία καὶ ἡ ψυχολογία τῆς Μορφῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴ στιγμή τῆς ἀντιλήψεως ἐπεμβαίνει καὶ ἡ δραστηριότης ἐπὶ ὑποκειμένου, τὴν ὁποία ὁ ψυχολόγος μας ὀνομάζει, στὴν περίπτωσιν αὐτή, ἀντιληπτική δραστηριότητα.

3.— **Adaptation** = **Προσαρμογή**. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ἐνεργειῶν, τῆς αφομοιώσεως καὶ τοῦ συμμορφισμοῦ, καταλήγει, κατὰ τὸν J. Piaget, στὴν προσαρμογὴ τοῦ ὑποκειμένου στὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον, ἢ στὸ πνευματικὸ περιβάλλον.

4.— **Animisme** = **Ἀνιμισμὸς** (ἢ ψυχοκράτεια). Ὁ J. Piaget ἐρμηνεύει τοῦτον τὸν ὄρο ὡς πνευματικὴ κατάσταση τῶν λαῶν ποὺ πιστεύουν στὴν παρουσία ἀνθρωπομόρφων ψυχῶν μέσα σ' ὅλα τὰ ὄντα τῆς φύσεως, καὶ κυρίως στ' ἄψυχα. Ὁ ἀνιμισμὸς εἶναι μίᾳ ἀπὸ τίς μορφές τῆς λογικῆς τοῦ παιδιοῦ.

5.— **Aphasie** = **Ἀφασία**. Ὀλική, ἢ μερική ἀπώλεια τῶν λειτουργιῶν τοῦ λεκτικοῦ χωρὶς βλάβη τῶν ὀργάνων, οὔτε παραλυσιᾶ. Ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται εἴτε γιὰ τὸ ὀμιλούμενο λεκτικόν, εἴτε γιὰ τὸ γραπτόν, ὡς πρὸς τὴν κατανόησίν του. Ἡ ἀφασία ὑποδιαιρεῖται σὲ κινητικὴν ἀφασία (ἢ ἀφημία) καὶ σὲ αἰσθητικὴν ἀφασία.

6.— **Anticipation** = **Πρόληψη**. Προσαρμοστικὴ ἀντίδρασις, ἢ ὁποία προηγείται τοῦ ἐρεθισμοῦ πρὸς τὸν ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ ἡ προσαρμογὴ, καὶ ἐκδηλώνεται εἴτε μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν ἑνὸς ρυθμοῦ, εἴτε ἀπὸ ἐξάρτησιν πρὸς ἕνα προαγγελόμενον ἐρεθισμό.

7.— **Apprehension de l'experience** = **Ἀντίληψη τῆς πείρας** (τῆς ἐμπειρίας). Εἶναι ὄρος εἰσαχθεὶς ἀπὸ τὸν Spearman γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν πρώτην στιγμήν, ἢ ὁποία προηγείται τῶν λειτουργιῶν τῆς «συλλήψεως σχέσεων» (éducation de relations) κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς νοημοσύνης.

8.— **Artificialisme** = **Ἀρτιφισιαλισμὸς** (ἢ τεχνητισμὸς). Ὁ J. Piaget μὲ τὸν ὄρον αὐτὸν θέλει νὰ προσδιορίσῃ τὴν πίστην, τὴν τόσο συχνὴν στὰ παιδιὰ (καθὼς καὶ στὴν

ἀρχαιότητα και στον μεσαιώνα), ότι όλα τα πράγματα έχουν παραχθῆ, με τὸν τρόπο ποὺ παράγονται, ἢ κατασκευάζονται τὰ τεχνητὰ ἀντικείμενα.

9.— Assimilation=Ἀφομοίωση. Πνευματικὴ ἐνέργεια τῶν Παιδιῶν κατὰ τὴν ὁποία τὸ πραγματικὸν μετασχηματίζεται γιὰ νὰ καταστῆ ὁμοιο πρὸς ἓνα πνευματικὸ σχῆμα.

10.— Associativité=Συνειρμικότης. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ἀντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως, τὸ ὁποῖον ὁ Piaget ἀνακαλύπτει κατὰ τὴν γένεση τῆς σκέψεως ἢ συνειρμικότης παρουσιάζει τὸν ἑξῆς τύπον: $(4+5)-2=4+(5-2)$.

11.— Concept=Ἔννοια. Συμβολικὴ παράσταση (σχεδὸν πάντοτε ρηματικὴ), ἢ ὁποία χρησιμοποιεῖται κατὰ τὸ ἔργο τῆς ἀφηρημένης σκέψεως, καὶ ἢ ὁποία ἔχει γενικὴν σημασία, ποὺ ἰσχύει γιὰ ἓνα σύνολο συγκεκριμένων παραστάσεων, οἱ ὁποῖες ἔχουν κάτι τὸ κοινὸν μεταξύ τους (π.χ. ἡ ἔννοια «πουλι», ἢ ὁποία εἶναι κοινὴ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῶν πουλιῶν).

12.— Conduite, comportement=Διαγωγή, φέριμο, τρόπος συμπεριφορᾶς. Ὁ Pierre Janet διακρίνει διαγωγὴς ἀναμονῆς, θριάμβου ἢ ἀποτυχίας, κλπ. Τὴν ἔννοια ποὺ ὁ Piaget δίνει στὸν ὄρον conduite=διαγωγή, τὴν εὐρίσκομε στὸ κείμενο τοῦ βιβλίου.

13.— Configuration=Μορφή μιᾶς ἰδωθείσης παραστάσεως, εἰκόνας, κλπ. Δηλαδή μιὰ μορφή, ἓνα σχῆμα συνόλου, σὰν αὐτὸ ποὺ ἢ θεωρίαν τῆς ψυχολογίας τῆς Μορφῆς ὀνομάζει *gestal, forme*.

14.— Congruence=Ἐπιτοποθέτηση. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ἐπιτοποθετουμένων γεωμετρικῶν σχημάτων.

15.— Decalage=Διάστημα. Ὁ χρόνος ὁ ὁποῖος, γιὰ τὸ παιδί, διαρρέει μεταξύ τῆς πρακτικῆς λύσεως ἑνὸς προβλήματος δραστηριότητος, καὶ τῆς κατανοήσεως αὐτῆς τῆς λύσεως.

16.— Education=Σύλληψη. Ὁρος εἰσαχθεὶς ἀπὸ τὸν Spearman γιὰ νὰ προσδιορίσῃ ἓνα στοιχειώδη τρόπον σκέψεως ἐπάλληλον πρὸς τὴν ἀντίληψη τῆς πείρας. Ὑπάρχει «*éducation de relations*»—«σύλληψη σχέσεων» ὅταν ἢ παρουσία τῶν δύο γνωρισμάτων διεγείρῃ τὴν γνώση τῆς σχέσεως ἢ ὁποία τὰ ἐνώνει. Ὑπάρχει «*éducation de corrélation*»—«σύλληψη συσχετισμοῦ» ὅταν, μπροστὰ σ' ἓνα γνώρισμα καὶ μιὰ σχέση, προβάλλῃ ἢ γνώση ἑνὸς συσχετικῆς (σχετικῆς καὶ στὰ δύο) γνωρισματος.

17.— Emergence=Ἀνάδυση. Ὁ ὄρος «ἀνάδυση» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια στὴν γαλλικὴ γλῶσσα, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀγγλικῶν καὶ ἀμερικανῶν βιολόγων καὶ φιλοσόφων, γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ γεγονός ὅτι ἓνα πρᾶγμα βγαίνει ἀπὸ ἓνα ἄλλο, χωρὶς τὸ δεύτερο νὰ παράγῃ τὸ πρῶτο, κατὰ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖον μιὰ αἰτία παράγει ἀπαραιτήτως ἓνα ἀποτέλεσμα, ἐπαρκὲς γιὰ νὰ καταλάβῃ κανεὶς ἀπ' αὐτὸ τὴν ἐμφάνισή του.

18.— Groupe=Ἀριθμητικὸ σύνολο. Τὸ σύνολο τῶν 4 ἀριθμητικῶν πράξεων.

19.— Groupement=Συναγωγή. 'Επιστρεπτικών κλειστό σύστημα, επιστρεπτική διάρθρωση σχέσεων και τάξεων.

20.— Habitude=Ἔθισμός. Κατὰ τὴν μετάφραση τοῦ ὄρου τούτου ἐπροτιμήσαμε τὴν λέξη «ἔθισμός» κι ὄχι τὴν λέξη «συνήθεια» γιατί ἡ λέξη «συνήθεια» ἔχασε, στὴν καθομιλουμένη γλῶσσα τὴν ψυχολογικὴ τῆς σημασία κι ἔχει πάρει περισσότερο σημασία πρακτικῆς ἔθους.

21.— Harmonie préétablie=Προδιατεταγμένη ἄρμονια. Εἶναι δόγμα τοῦ Leibniz, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει ἄμεση δράση, ἐνέργεια τῶν δημιουργηθειῶν οὐσιῶν τῆς μιᾶς πάλιν στὴν ἄλλη, ἀλλὰ μόνον παράλληλη ἐξέλιξη, ἡ ὁποία διατηρεῖ μεταξὺ αὐτῶν σὲ κάθε στιγμή μιὰν ἀμοιβαία σχέση, ἡ ὁποία ἔχει ρυθμισθῆ ἀπὸ πρῖν.

22.— Identité (ou tautologie)=Ταυτότης ἢ ταυτολογία. Πράξη τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία συναντιᾶται μόνο στὴ συναγωγή, κι ὄχι και στὸ ἀριθμητικὸ σύνολο: π.χ. $A + A = A$. Ἄθηναῖοι + Ἄθηναῖοι = Ἄθηναῖοι. Ἐνῶ στὰ μαθηματικὰ $1 + 1 = 2$.

23.— Imbecilité=Ἡλιθιότης, μωρία, βλακεία. Ἐντονη πνευματικὴ καθυστέρηση, μεταξὺ τῆς ἐλαφροῦς πνευματικῆς καθυστερήσεως (débilité) καὶ τῆς ἰδιωτίας (idiotie). Ἡ ἠλιθιότης διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἰδιωτίαν μετὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ὀμιλουμένου λεκτικοῦ. Ἡ πνευματικὴ βαθμίδα τῆς ἠλιθιότητος, μετρούμενη μετὰ tests, εἶναι μεταξὺ 3 καὶ 7 χρόνων.

24.— Implication=Συνεπαγωγή. Ὁ ὄρος χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Claparède γιὰ νὰ προσδιορίσῃ ἓνα συνειρμὸ συνοδευόμενον ἀπὸ συναίσθημα ἀπαραιτήτου συνδέσμου, καὶ ὁ ὁποῖος συνειρμὸς ἐπεμβαίνει ἤδη κατὰ τὴν συνεπαγωγή: ὁ σκύλος τοῦ Παυλῶφ σαλιάζει στὸν ἦχο τοῦ κουδουνιοῦ, γιατί ὁ ἦχος «συνεπάγεται», προϋποθέτει, περιλαμβάνει τὴν τροφή. Ὁ J. Piaget ἐπαναλαμβάνει τὸν ὄρο γιὰ νὰ κάμῃ, μ' αὐτὸν μιὰ λειτουργία πνευματικῆς ἀφομοιώσεως, ἡ ὁποία δὲν ἀναλύεται σὲ φυσιολογικοὺς μηχανισμοὺς.

25.— Intelligence sensori-motrice=Νοημοσύνη αἰσθητικο-κινητικὴ. Νοημοσύνη, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται κατὰ τὸ αἰσθητικο-κινητικὸ στάδιο τῆς μικρῆς παιδικῆς ἡλικίας, κατὰ τὸ ὁποῖο, τὸν σπουδαιότερο ρόλο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς νοημοσύνης τοῦ παιδιοῦ, παίζουν οἱ αἰσθήσεις του καὶ οἱ κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός του.

26.— Montage=Σύσταση

27.— Montage héréditaire=Κληρονομικὴ σύσταση.

28.— Opération=Ἀντιστρέψιμη πράξη τῆς σκέψεως.

29.— Opérateur, théorie=Θεωρία τῶν ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς σκέψεως. Σύμφωνα μετὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν τοῦ J. Piaget, ἡ νοημοσύνη καὶ ἡ σκέψη συνίστανται ἀπὸ σειρὰς ἀντιστρέψιμων πράξεων (opérations). Αὐτὲς οἱ ἀντιστρέψιμες πράξεις τῆς σκέψεως συνίστανται σὲ ταξινόμηση, κατάταξη, ἀπαρίθμηση, μέτρηση, τοποθέτηση, ἢ μετατόπιση μέσα στὸν χῶρο καὶ στὸν χρόνο, κι ἀπευθύνονται σὲ συγκεκριμένα δεδομένα, ὅπου οἱ ἐνορατικὲς δομὲς εὐρίσκονται διαχωρισμένες, γιὰ νὰ ἐπαναλάβουν, σ' ἓνα ἀνώτερο στάδιο, αὐτὰ τὰ δεδομένα στὴν τυπικὴ περιοχὴ τῶν σημείων.

30.— Participation=Συμμετοχή. Ὁ Πλάτων ὀνομάζει ἀμέλειον τὴν σχέσηιν τῶν αἰσθητῶν ὄντων μετὰ τὰς Ἰδέας καὶ τὴν σχέσηιν τοῦ ἔχοντος μεταξὺ τούτων οἱ μὴ ἀποκλειόμενες Ἰδέες. Ὁ Lévy Bruhl, μ' αὐτὸν τὸν ὄρον, περιέγραψε ἕνα χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς νοοτροπίας τῶν πρωτογόνων ἀγρίων φυλῶν. Ἡ νοοτροπία τῶν πρωτογόνων παραδέχεται ὅτι ἕνα πρᾶγμα μπορεῖ νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἕνα ἄλλο, μ' ἕνα εἶδος συνουσιαστικότητος, τὴν ὁποία περισσότερο τὴν αἰσθάνεται κανεὶς, παρὰ τὴ σκέπτεται.

31.— Préformisme=Προφορμισμός (προσχηματισμός). Τὸ δόγμα τοῦ προφορμισμού ἢ προσχηματισμοῦ τῶν σπερμάτων, δόγμα ἀντιτιθέμενον εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιγενέσεως, εἶναι τὸ βιολογικὸν δόγμα σύμφωνα μετὰ τὸ ὅποιο ὅλα τὰ κληρονομικὰ ὄργανα καὶ χαρακτηριστικὰ τῶν ζωντανῶν ὄντων, ὑπάρχουν μέσα εἰς τὰ σπέρματα, εἴτε εἰς τὴν κατάστασιν συγκρύνσεως γεωμετρικῶς ὁμάλας ἢ ἄλλῃ μᾶλλον μικροσκοπικῆς (παλαιὰ θεωρία λεγομένη τῆς συναρθρώσεως, ἢ τῆς συναρμογῆς), εἴτε εἰς τὴν κατάστασιν τῶν διαφοροποιημένων μερῶν, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι ὅμοια μετὰ τὰ ὄργανα, ἢ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωσίσματα τοῦ αὐτῶν τὰ σπέρματα θὰ παραγάγουν (θεωρία τοῦ Mendel, θεωρία τοῦ Weisman).

32.— Réalisme=Ρεαλισμός. Πλατωνικὴ θεωρία σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία οἱ Ἰδέες εἶναι περισσότερο πραγματικαὶ ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ καὶ αἰσθητικὰ ὄντα, τὰ ὁποία δὲν εἶναι παρὰ ἢ ἀνταύγια καὶ ἢ εἰκόνα τῶν Ἰδεῶν.

— Δόγμα τοῦ Μεσαίωνος σύμφωνα μετὰ τὸ ὅποιο τὰ πέντε καθολικά (universeaux—βλέπε λέξη) ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πράγματα μέσα εἰς ὅποια ἐκδηλώνονται.

— Δόγμα, σύμφωνα μετὰ τὸ ὅποιο τὸ ὄν ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν παρούσα γνώσιν τοῦ μποροῦν νὰ ἔχουν τὰ συνειδητὰ ὑποκείμενα.

— Κατὰ τὸν J. Piaget, ρεαλισμός εἶναι ἡ τάσις τοῦ παιδιοῦ νὰ μεταφέρει εἰς τὸ ἀντικείμενον ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας τοῦ σκεπτομένου ὑποκειμένου,

33.— Réflexe conditionnée=Ἐξηρητημένο ἀντανακλαστικόν.

34.— Réseau=Δίκτυον. Κατὰ τὸν Piaget réseau-δίκτυον σημαίνει τὸ ἡμι-διατεταγμένον σύστημα διαρθρώσεως τάξεων καὶ σχέσεων, τὸ ὅποιο παραμένει μὴ ἀντιστρέψιμον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴ συναγωγή, ἢ ὁποία εἶναι σύστημα διαρθρώσεως ἀντιστρέψιμον (ἰδέε τὴ λέξη groupement).

35.— Reversibilité=Ἀντιστρεπτικότης. Ἰκανότης ν' ἀντιστρέψῃ κανεὶς μιὰ πρᾶξιν τῆς σχέσεως (opération), ἢ νὰ μελετήσῃ ἕνα πρόβλημα ἀπὸ δύο ἀντίθετες ἀπόψεις.

36.— Schéma=Σχῆμα. Τὸ schéma εἶν' ἕνα σχέδιον, μιὰ εἰκόνα, ἢ περιγραφή ἀντικειμένου, μηχανισμοῦ, καταστάσεως, κλπ. ὑπὸ ἀπλοποιημένη μορφή καὶ περιοριζομένη εἰς τὸ οὐσιώδες.

37.— Schéma=Σχῆμα. Ἀπλοποιημένη ψυχολογικὴ παράστασις, ἐνδιάμεση μεταξὺ τῆς συγκεκριμένης εἰκόνας καὶ τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας. Κατὰ τὴν γενετικὴν ψυχολογίαν τοῦ J. Piaget, τὸ schéma εἶναι ἐνεργὸς πνευματικὴ δομὴ, ἢ ὁποία μετασχηματίζεται καὶ ἀνασχηματίζεται, γὰρ ν' ἀφομοιωθῇ μετὰ τὸ περιβάλλον, ἢ νὰ συμμορφωθῇ σ' αὐτό.

38.— Schéma anticipateur=Προληπτικὸν σχῆμα.

39.— **Seuil differentiel**—**Διαφορικό κατώφλιο** (ή διαφορικό του έρεθισμού). Το διαφορικό κατώφλιο (ή διαφορική βαλβίδα) ενός φαινομένου, πού μπορεί νά ποικίλη σέ μέγεθος, είναι ή μικρότερη έκδήλωση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, πού έχει παρατηρηθῆ, ή καταχωρηθῆ ὑπό ὀρισμένες προϋποθέσεις.

40.— **Tatonnement**—**Ψηλάφημα** (πνευματικό κι ὄχι ψηλάφημα ἑνός ἀντικειμένου μέ τὰ χέρια). Είναι ή ιδιότητα τῆς νοημοσύνης, ή ὁποία ὁδηγεῖ τὸ ὑποκείμενο νά βρῆ, σέ μιὰ δεδομένη περίπτωση, τίς ἀριζούσες λύσεις. Οἱ λύσεις μπορεί νά εἶναι σωστές, ή λαθασμένες, μπορούν, δηλαδή, νά ὁδηγήσουν τὸ ὑποκείμενο στήν ἐπιτυχία ή στήν ἀποτυχία.

41.— **Transfert**—**Μεταφορά**. Λέμε ὅτι ὑπάρχει «μεταφορά», ὅταν οἱ πρόοδοι, πού ἐπετύχαμε κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐκμάθησως μιᾶς ὀρισμένης μορφῆς δραστηριότητος, ἐπισύρουν μιὰ καλύτερηση στήν ἐξάσκηση μιᾶς διαφορετικῆς δραστηριότητος, περισσό- ή λιγώτερο συγγενικῆς. Κατὰ γενικὸν τρόπο, ή ἀπόκτηση ἑνός ἔθισμοῦ, εὐνοεῖ, δι' ἑνός ἀποτελέσματος μεταφοράς, τὴν ἀπόκτηση ἀρκετὰ ἀναλόγων ἔθισμων.

42.— **Transduction**—**Μεταγωγή**. 'Η «μεταγωγή» εἶναι συλλογισμὸς (ὁ ὁποῖος προηγεῖται τῆς ἐπαγωγῆς) μέ πέρασμα τοῦ μερικοῦ πρὸς τὸ μερικό. 'Ο ὅρος ὀφείλεται στὸν W. Stern γιὰ νά προσδιορίση μιὰν εἰδικὴν κατάστασιν τῆς παιδικῆς σκέψεως.

43.— **Transitivité**—**Μεταβατικότητα**. 'Η ἔκφραση αὐτὴ ἐφαρμόζεται στίς σχέσεις, πού ἐπιδέχονται ἀθροιστικὸν συνδυασμὸν, ὅπως π.χ. στήν μεταβατικὴ ἐξίσωση: $A=B$, $B=C$, ἄρα $A=C$.

44.— **Universeaux**—**Καθολικά**. Τὰ πέντε καθολικά: τὸ γένος, τὸ εἶδος, ή διαφορὰ, τὸ ἴδιον καὶ τὸ συμβεβηκός.

45.— **Vitalisme**—**Βιταλισμός**. Δόγμα τῆς Σχολῆς τοῦ Montpellier σύμφωνα μέ τὸ ὁποῖο σέ κάθε ἄτομο ὑπάρχει μιὰ «ζωικὴ ἀρχή» διαφορετικὴ συγχρόνως ἀπὸ τὴν σκεπτομένη ψυχὴ κι ἀπὸ τίς φυσικο-χημικὰς ιδιότητες τῶν σωμάτων καὶ ή ὁποία κυβερνᾷ τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίς
1. Πρόλογος μεταφραστοῦ.....	5
2. Πρόλογος α' ἐκδόσεως.....	8
3. Πρόλογος β' ἐκδόσεως.....	8

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I

1. ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ.....	9
2. Τοποθέτηση τῆς νοημοσύνης μέσα στήν πνευματικὴν ὀργάνωσιν...».....	10
3. Προσαρμοστικὴ φύσις τῆς νοημοσύνης.....	13
4. Ὅρισμός τῆς νοημοσύνης	15
5. Ταξινομήσις τῶν δυνατῶν ἐρμηνειῶν περὶ νοημοσύνης	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II

1. Η «ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ» ΚΑΙ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΣΤΡΕΨΙΜΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΤΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ	23
2. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ B. Russell.....	23
3. Ἡ «ψυχολογία τῆς σκέψεως»: Bühler καὶ Selz	26
4. Κριτικὴ τῆς «Ψυχολογίας τῆς σκέψεως».....	29
5. Λογικὴ καὶ ψυχολογία	31
6. Οἱ ἀντιστρέψιμες πράξεις τῆς σκέψεως καὶ «συναγωγές» τῶν.....	36
7. Ἡ λειτουργικὴ σημασία καὶ ἡ δομὴ τῶν «συναγωγῶν»	41

	Σελίς
8. Ταξινόμηση τῶν ἀσυναγωγῶν καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως.....	45
9. Ἴσορροπία καὶ γένεσις	50

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΟ-ΚΙΝΗΤΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ

1. Η ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΑΗΨΗ.....	53
2. Ἱστορικόν.....	53
3. Ἡ θεωρία τῆς Μορφῆς καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς περὶ νοημοσύνης.....	56
4. Κριτικὴ τῆς ψυχολογίας τῆς Μορφῆς	60
5. Οἱ διαφορὰς μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς νοημοσύνης.....	65
6. Οἱ ἀναλογίαι μεταξὺ τῆς ἀντιληπτικῆς δραστηριότητος καὶ τῆς νοημοσύνης... ..	76

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙV

1. Ο ΕΘΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΟ-ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ	84
2. Ὁ ἐθισμὸς καὶ ἡ νοημοσύνη. I Ἀνεξαρτησία ἢ ἀμεσες παραγωγὰς.....	85
3. Ὁ ἐθισμὸς καὶ ἡ νοημοσύνη. II Ψηλάφημα καὶ δόμησις	90
4. Ἡ αἰσθητικο-κινητικὴ ἀφομοίωσις καὶ ἡ γέννησις τῆς νοημοσύνης στὸ παιδί... ..	95
5. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῶν σχέσεων χώρου.....	102

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V

1. Η ΒΕΒΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ—ΕΝΟΡΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΡΕΨΙΜΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ	112
2. Διαφορὰς δομῆς μεταξὺ τῆς ἐννοιακῆς καὶ τῆς αἰσθητικο-κινητικῆς νοημοσύνης.....	113
3. Οἱ σταθμοὶ τῆς οἰκοδομήσεως τῶν ἀντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως	114
4. Ἡ συμβολικὴ καὶ προ-ἐννοιακὴ σκέψις.....	114
5. Ἡ ἐνορατικὴ σκέψις	121

6. Οι συγκεκριμένες αντιστρέψιμες πράξεις της σκέψης	130
7. Οι τυπικές αντιστρέψιμες πράξεις της σκέψης	138
8. 'Η ιεραρχία των αντιστρεψίμων πράξεων της σκέψης και η προοδευτική διαφοροποίησή των	141
9. 'Ο καθορισμός της «πνευματικής βαθμίδας»	144

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI

1. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ	146
2. 'Η κοινωνικοποίηση της ατομικής νοημοσύνης	147
3. «Συναγωγές» αντιστρεψίμων πράξεων της σκέψης και συνεργασία	153

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

1. ΡΥΘΜΟΙ, ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΓΩΓΕΣ	156
ΕΞΗΓΗΣΗ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΟΡΩΝ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΕΙ Ο ΨΥΧΟΛΟΓΟΣ κ. JEAN PIAGET	163
ΠΙΝΑΚΕΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	169

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**Η «ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥ-
ΝΗΣ» ΤΟΥ J. PIAGET, ΜΕΤΑ-
ΦΡΑΣΗ ΣΠΥΡΟΥ ΡΑΛΛΗ, ΕΣΤΟΙ-
ΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗ ΚΑΙ ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΣΕ
ΕΝΔΕΚΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΥΛΛΑ
ΚΑΙ ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΤΟΝ
ΙΟΥΝΙΟΝ 1958 ΕΙΣ ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑ-
ΦΕΙΟΝ «Α Δ Α Μ Λ Σ ΕΚΔΟΤΙΚΑΙ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ».**

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006